

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԼԵՊԵՊԻՃԵԱՆ
(Ա. Ր. Ծ. Ի. Ի)

ՀԱՄ-1712

ՊՍԱԿԻ ՏԱԿԻՑ
— ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ —

Վ. Է. Պ

Տաճկահայերի կեանքից

ИЗЪ ПОДЪ ВЪНЦА
КЛАДБИЩЕ

повѣсть

Іоаннеса Леблебиджяна
(АРЦИВЪ)

891 99

4-39

ՐԱԳՈՒ

БАКУ

Երկրորդ տպարան «Ա.ՐԱՄԱՋԴ» ☼ Электро-Тип. «АРАМАЗДЪ»

1 9 1 5

APM.

2-1432a

2-1432a

APR 18 NOV 2018

804

ՅՈՂԶՆՆԵՐ ԼԵՊԼԵԳԻՃԵՐ

(ԱՐՄԻԱ)

891.99

L-39

ՊՍԱԿԻ ՏԱԿԻՑ

— ԴԵՐԵԶՄԱՆՈՑ —

Վ Է Պ

Տաճկահայերի կեանքից

ИЗЪ ПОДЪ ВѢНЦА

КЛАДБИЩЕ

повѣсть

Іоаннеса Леблебиджяна

(АРЦИВЪ)

№ 20506

БАКУ

Электро-Типографія „Арамаздъ“

1915

Дозволено цензурою 1915 г.

4066763

Նուէր դիւցազն Հայդուկներին

Իմ անդրանիկ աշխատանքս Ձեզ եմ նուիրում, Ձեզ՝ պարծանքի եւ ապագայ փառքի մարտիկներիդ:

Դո՛ւք, իսեալի անձնուէր հերոսներ, անարգելով կեանքի զանազան հանոյքները, անեղ մարտակոչի առաջին խկ հրաւերին արձագանք տուիք, Ձեր անմահ նախնիներէից ժառանգած ռազմիկ դիւցազնութեան վսեմ ոգւով կազմ, զինուած, պատրաստուած՝ ցուրտ, սառնամանիք օրերին նետուէցիք բարձրաբերձ սարերի կասարներ՝ մեր դարաւոր բռնամուց արիւնք հայրենիք փրկելու:

Անմահն Քաջն Վարդաններու, դիւցազն Յովնաններու արիւնհոտ կռիւների հերոսութեանց փառք երգող վիրաւոր պլաիւլին, այսօր Հայաստանի լեռները բրնդացնող Ձեր պաշտելի զենքերի գոռուն զոյիւնը, աւետիս է տալիս, որ հնչում է ժամը փրկութեան:

Դո՛ւք, անկաշառ իսեալի ազնիւ հերոսներ, որ հայուն ինքնատուր վսեմ անձնութեամբ, զոհում էք Ձեր կեանք՝ բռնակալութեան շղթաները փրկելով ազատութիւն աւետելու բուրքի լուծի տակ հեծող հայութեան՝ Ձեր փառքը անմահ է եւ անմահ պիտի յիշուի դարեդար:

Ձեր անձնուէրաց գործունեութեան խնկաբոյս օրինակը, բո՛լ ապագայ սերնդին կրթիչ գրաւականը մնայ:

Թեպէտեւ իմ այս անդրանիկ աշխատութեանս մեջ գուցէ պակասի գեղարուեստը, գրական հմտութիւնը, բայց

զգացմունք՝ երբե՛ք. իմ բոլլ, սկար գրչովս աշխատած եմ
պանդխտութեան դաժան կեանքի խկուրիւնը պարզել . .
եւ բո՛ղ ներուի ինձ՝ երբ երբեք ազատութեան միակ նա-
նապարհը Ձեզ նման անձնուէր քաջերի առաջնորդու-
թեամբ եւ ժողովրդի ուժեղ մասնակցութեամբ հայրենիքը
հիմքից բարենորոգելու մեջ եմ գտած:

Նուիրելով անդրանիկ աշխատութիւնս Ձեր ոսկե-
փար յիշատակը յաւերժացնելու, մնամ միշտ

Ձեր անկաշառ յոսեափ

խոնարհ ծառայ

ԷՆՂԻՆԱԿ:

ԽԱՐԿՈՎ, 1915 թ.

Ս Ի Ր Ա Հ Ա Ր Ն Ե Ր Ը

Ա

1900 թւականին էր: Սկսած մառախլա-
պատ գիշեր մ'էր: Գիշեր մը՝ որ իրաւ սարսուե-
ցուցիչ, զարհուրելի ազդեցութեամբը, կարծես,
գուշակել էր տալիս մի ինչ որ վառ . . . տան-
առանջալից խորհուրդ:

Թ. գիւղի լեռան լանջում, աղբիւրի պլպլա-
կի քիչ վերևում, հսկայ, դարաւոր կաղնիի մը
կշտին, գիւղական գեղջկուհի Աննիկը, կէս թագ-
նուած, անհամբեր հայեացքով սպասում էր իրա-
սիրելի Աշոտին: Չէր գիտեր պատճառը, թէ ին-
չո՞ւ համար խնդրուած էր այս երեկոյ անպատ-
ճառ իրան սպասել . . . ուխտովայր կաղնիին
մօտ, այն տեսակ պաղատագին դէմքով ու նայ-
ուածքը սովորականից այնքան տարբեր, որ հո-
գեպէս տանջում էր. չըլլայ թէ հայրը արգելք
հանդիսացած ըլլայ մեր սիրոյն: Սակայն չէ՞
որ Աշոտը ինքն էր, որ ըսաւ, թէ հայրս յօժարաւ,
մայրս նոյնպէս, այլիս ո՞վ կարող է մեր սիրոյն
արգելք հանդիսանալ . . . ո՞վ կարող է մեզ իրար-

մէ բաժնեւ . . . զի: Սոյնանման մտածմունքներէ մէջ էր խորասուզուած, երբ աջ կողմից տերեւներու փոքր շշուկ մը լսուեց՝ ուրկէ մի ինչ որ սեւ շան դէպի իր կողմն էր դալիս: Ոհ, զալիս է իմ արեւը . . . իմ անգիւնը:

— Շատո՞նց է սպասում ես, հոգիս, արդէն մօտեցած, հարցուց Աշոտը:

— Ինչպէ՞ս չ'սպասէի, իմ արեւ, իմ կեանք, երբ դեռ քո պաղատալից ձայնի արձագանքը, դեռ այսօրուայ թախծոտ և մեղամաղձ հայեացքիդ վերքը սրտումս է, օդը մինչև իսկ չեւ տեսնում որքան մոայլ է ու խաւար, կարծես, սրտի զգացումներուս ուզում է համապատասխանել խեղդուկ . . . տանջալից:

Աշոտը առաջին անգամից ոչինչ չ'կարողացաւ պատասխանել: Աչերը յառած սիրականի տխրամած դէմքին՝ դիտում էր. չէր ուզում խորհրդաւոր, խաղաղ լուսթիւնը վրդովել, ուր՝ լըսւում էր աղբիւրի կլկլոցի ձայնը միապաղաղ՝ իրա հոգետանջ զգացումներու արցունքի փոխան:

— Հոգիս, սիրում եմ քեզ անկեղծ, երիտասարդական մաքուր սիրով և քո սիրոյ բոցը իմ մէջս անմար է ու պիտի վառի, բոնիկի մինչև որ, . . . ալեկոծ ձայնով մը կրկնեց վերջապէս, մինչև որ . . . :

— Մինչև որ ինչ... յանկարծակիի եկած, ալլալուած ձայնով մը, հարցուց Աննիկը:

— Այո՛, մինչև որ, քո սիրոյ պտուղը վայելելու արժանանամ, հաստատ ձայնով մը շեշտեց Աշոտը:

— Չէ՞ որ պիտի նշանուինք, վերջը պսակ, հարսանիք, հազիւ լսելի ձայնով ըսաւ Աննիկը:

— Այո՛, բայց . . .

— Ի՞նչ:

Տիրեց դարձեալ լուսթիւն և պատասխանը եղաւ հոգեկան պրկատանջ զգացումներու ամփոփման կայլակը՝ Աշոտի թախծոտ աչերում:

— Բայց . . . դաժան կեանքի հարուածը մեզ ալ ստիպում է մօտ ժամանակի համար, հեռանալ հայրենիքից . . . պապենական կտուրից և քեզնից: Պանդխտութեան ցուպը ձեռք առած գնալ . . . գնալ . . . մօտիցդ հեռանալ, քեզ փնտռել . . . հազիւ լսելի, դողդոջ ձայնով մը շարունակեց Աշոտը:

Քարացած, ոչ մի խօսք չ'հասկացողի մը նման ապշացած՝ նայում էր Աննիկը. «գնալ. գրնալ . . . մօտիցդ հեռանալ, քեզ փնտռել» կրկնում էր ինքնամոռաց, կէս խելագար: Չուզեմ մի գրնար, եկ մօտս . . . արի, կ'ուզեմ քեզ հետ ապրիլ, միասին լալ, երգել . . . տանջանքի ճիւղաներից փրկուողի մը նման բղաւեց և պինդ մը Աշոտի գլուխը հեշտակուռ կրծքին սեղմած, առաջին համբոյրն էր որ յանդգնում էր, իր սիրած սիրահարին ճակտին դրոշմել և այդպէս

զրուելը կրճքում սեղմած՝ մի քանի վայրկեան քարէ արձաններու նման լռած էին . . գիրկընդ-խառն, մտախոհ:

Ո՛վ գիտէ դեռ որչափ ժամանակ կ'մնային այդ դրութեան մէջ, եթէ Աննիկի սրտամաշ կսկիծի կայլակը մարգարիտներու նման շարուն, շարան չ'իջնային Աշոտի դէմքին, որ լսում էր Աննիկի հոգևոյ մթութեան խորերի պաղատանքը. «մի՛ գընար, չ'ուզեմ, եկ մօտս»:

Մի տարիից անպատճառ կ'վերադառնամ. մտածում էր Աշոտը պատկերացնելով իր ապագայ կեանքը իրա բոլոր երջանկութեամբ: Հարուստ կ'վերադառնամ կամուսնանամ, զաւակներ կու-նենամ, շատերը կ'նախանձին վրաս . . ծնողքս կերջանկացնեմ այլևս բաժանում չըլլար . . կապրիմ գոհ, ուրախ և դեռ ինչեր ինչեր. այս երազած կեանքի նախանձելի երջանկութենէն արբշիւ՝ կէս պաղատագին և կէս պահանջկոտ ձայնով մը ըսաւ. — Այո, Աննիկ, մի տարիից ան-պատճառ կ'վերադառնամ, ոչ լայնածաւալ ովկի-անոսները, ոչ վիթխարի լեռները կարող են ար-գելք հանդիսանալ վերադարձիս: Եւ թո՛ղ սա հի-նաւուրց կաղնիի նայուածքը, թո՛ղ աղբիւրի կըլ-կոցի միապաղաղ մեղեդին, թո՛ղ բնութեան ա-մայութիւնը և գիշերուայ խորհրդաւոր լուսթիւնը վկայ ըլլան իմ խոստմանս: Միայն աղերսում եմ պաղատում՝ քո կամքը, համաձայնութիւնը առ-

նել, որպէս զի ուժ առնեմ, կամք, կորով և խանդ:

— Բոլոր պանդխտութեան, օտարութեան գը-նացողները այդ ոսկի խոստումներով են մեկ-նում . . զնալիս . . . զնում և մոռանում են . . եթէ դու ալ մոռնաս, ոհ, Աստուած իմ, դե-տինը թո՛ղ պատուի ինձ, կուլ տայ, անյայտանամ աշխարհի երեսից, քան թէ իմանամ, թէ դու ինձ մոռցեր ես, մոռցեր . . հեծկլտալով ընդ-միջեց՝ Աննիկը:

— Կարո՞ղ եմ միթէ առանց քեզ ապրիլ, հոգիս, երբ ամբողջ աշխարհը կթուի ինձ բանտ և բոլորը, մութ կեանք: Եթէ երբէք, ես պանդխտութեան դաժան, դառնակսկիծ կեանքի հետ հաշտում եմ. լոկ, քո նուիրական «սէր»ը, իմ պաշտած ի-տէալն է, որուն տիրապետելու համար յանձն եմ առնում յակամայից, համոզելով նրան ճառում էր Աշոտը:

— Արդէն ո՞ր մեկնողը, ո՞ր հեռացողը այդ հա-մոգեցուցիչ, ինքնավստահ խօսքերը չէ՞ ասեր իր բաժանման րոպէին: Շողակաթենց աղջկան՝ Տի-րուհիի սիրական Վարդօն էլ նոյն խօսքերով և խոստումներով էր մեկնած, ո՛ւր է, ինչո՞ւ հա-մար մինչև հիմայ չ'վերադարձաւ, ինչո՞ւ համար վերջերս նամակ մինչև իսկ չէ՞ գրում: Չար լե-զոնները խօսում են, որ հո՞ն՝ օտար երկրում, անձանօթ աղջկան մը վրայ սիրահարուեր է,

այն աստիճան, որ մոռցեր է թէ՛ տուն, թէ՛ հայրենիք, թէ՛ սիրական և թէ՛ ինքն իրան։ Չէ՛ ես չուզեմ, որ դու մեկնիս, հեռանաս . . . վախենում, սոսկում եմ, չըլլայ թէ դուն ալ . . . չէ, չէ՛ հոս իմ մօտս ապրէ, եթէ ինձ սիրում ես, եթէ կուզես որ մենք երջանիկ ըլլանք, եթէ չես ուզեր, որ կեանքը մեզ համար մահանայ, եթէ չես ուզեր . . . :

— Իմ արեւ, ընդմիջեց Աշոտը, դու կարծում ես, թէ ես Վարդճն եմ, դու կարծում ես, թէ օտարի շացուցիչ փառքը, մեծանուն համբաւը, և կամ հրապուրիչ տեսքը կարող է ինձ զրաւել, դու կարծում ես, թէ ես կարող եմ այլևս ուրիշին սիրել։ Դու քո խօսքերովը վիրաւորում ես ինձ, զիտե՞ս թէ ինչ է իմ սիրոյ ուժը, նա ամբողջ իմ էութիւնն է, իմ կեանքը և չէ՛ որ ես դեռ կուզեմ ապրիլ, ապրիլ. առանց քեզ կարող եմ միթէ կեանք ունենալ, առանց քեզ կարող եմ միթէ գէթ վայրկեան մը երջանիկ զգալ ինձ։ Երբէք, երբէք. մա այս սիրտս, քոն է, և քեզ կպատկանի յաւիտեան, ես միմիայն քո սիրոյն տիրապետելու համար է, որ յանձն եմ առնում այս բաժանումը, դու կարծում ես, թէ ինձ համար հեշտ է բաժանուիլ քեզանից՝ հեռու ապրիլ և քո ձայնը չլսել բայց . . . պէտք է համակերպիլ սև ճակատագրի գրութեան և անողորմ բաղդի հարուածին։ Ինչ ըրած՝ արև

չենք կարող միշտ տանջանքի, վշտի մէջ լողալ, զրկանքի ու տառապանքի ծովում ապրիլ . . . մի տարուայ բաժանում և մենք արդէն, թէ երջանիկ ենք և թէ բաղդաւոր, միայն կրկին անգամ պաղատում եմ լսել քու խրախուսական ձայնը, տեսնալ ոգևորիչ ժպիտ մը քո գէմքին . . . և մօտենալով, համբուրեց ձեռքը ու լռեց։ Տիրեց երկու վայրկեան խորհրդաւոր լռութիւն։ Աշոտի խորիստ ձայնի ոգևորութիւնը այն աստիճան ազդեցին Աննիկի վրայ, որ իր սիրած մարդու բերանից այդ տեսակ միահամուռ սիրամփոփ, խանդակաթ խօսքերը լսելիս, հպարտացած՝ գոհունակութեան ժպիտ մը գէմքին, ըսաւ.

— Ես քեզ սիրում եմ, Աշոտ, և միմիայն իմ սիրած մարդու հաճոյք մը պատճառելու, խնդիրքը կատարելու վեհապանձ գոհունակութեամբ իրաւունք եմ տալիս քեզ, զնա, բայց մի մոռնար իսկի, որ կեանք մը, խենթ ջահիլ աղջկայ սիրտ մը այրւում է, տանջւում. հոս՝ հայրենի կտուրին տակ մենակեցի, անտէր, որ նա էլ քեզանից աւելի պաղատագին խնդրում է խօսքդ յարգել, սէրդ չմոռնալ և անպատճառ վերադառնալ . . . : Եւ նա պղերսագին շարունակելով, չէր կարողանում զսպել արտասուքը, որ կաթում էր մեղամաղձ թախծոտ աչերից։

Գիրկընդխառն լալիս էին երկուսով։

Արշալուսեան աքաղաղի ձայնը սթափեցուց

նրանց: Օղը սկսել էր պարզուիլ, երկնքի կապոյտը բացուիլ, ուր աստղերը նշմարւում էին երբեմն-երբեմն և ասդին երկու յոգնած, վշտահար սրտեր բաժանւում էին իրարմէ արտասուաթոր աչերօք, դառն և հոգեւտանջ զգացումներու տակ ընկճուած:

Մ Ի Ա Կ Ե Լ Ք Ը

Բ

Թ. գիւղի բնակիչները մեծաւ մասամբ հողագործներ էին, աշխատասէր, ընդունակ և շատ բարեսէր ժողովուրդ մը: Գիւղը՝ իրա ըսքանչիւ ծառաստաններով, կազգուրիչ ջուրերով և հազուագիւտ գեղեցկատեսիլ դաշտերով՝ առաջին տեղն էր զբաւում, իբրև ամառանոց՝ շրջափակ մի քանի քաղաքներու: Շէնքերը կէս եւրոպական և կէս ասիական իրանց տեսքով՝ տեղւոյն բնակչաց յառաջդիմութեան դէպի լաւին ձգտում ունենալը հաստատում էին: Յաճախ կարելի էր տեսնել երկյարկանի շէնքեր հոս հոն ծառաստանների կշտին բարձրացած:

Մ. ենց տունն ալ եկեղեցիից քիչ հեռի, գիւղի ամենագեղեցիկ շէնքերից մէկն էր: Ինչպէս երևում էր հինցած շէնքերի հոս-հոն ցըցուած գեղարուեստական բեկորներից, տեղացիք

ժամանակի ընթացքում ունեցեր են շքեղ կեանք և համեստ, ապահով ապրուստ:

Բայց, ահա արիւնկաղ, զաղիր բռնակալի՝ Ապտիւլի հայաջինջ, բարբարոս քաղաքականութեան մահահոտ, արիւնոտ եաթաղանը սկսեր է գործել . . . աւագակներու յափշտակութիւնները, վաշխառուների անտանելի տոկոսը, աներկակայելի գետալազ տուրքերը, անիծուած կառավարութեան զօրքի ապրուստը մինչև իսկ . . . և դեռ ինչեր, ինչեր խեղճ գիւղացու գլխուն դամոկլեան սուրի մը նման կախուեր են... իբրև գօշմար, իբրև հոգեառ: Այդ գրութեամբ ինչպէս կարող էր թշուառ ժողովուրդը տոկալ տարիներ, անվերջ տարիներ . . . : Մի ելք, մի հնար պէտք էր և դա լոկ պանդխտութեան մէջ էին գտած: Գնում էին 5-10 ընկերներով, գնում էին և, ո՞վ գիտէ, նրանց քանիններու հէք մօրկանց վիճակուած էր կարօանցուցիչ արտառքի հոգեմաշ կաթիլներով սպասել անդարձ վերադարձին, ճամբորդին, զարիպին: Ո՞վ գիտէ քանիններ իրանց վշտահար կեանքի բօթաբեր գուժը միայն պիտի զրկէին մաշուած, աւերակ հայրենիք, իբրև վերջին ձօն, և, ո՞վ գիտէ, ինչեր, ինչեր էին սպասում պանդուխտ զարիպներին այդ անստուգութեան, անյայտութեան թափառական կեանքում:

Բայց և այնպէս գնում էին անընդհատ շա-

րան-շարան, խումբ-խումբ, անվերջ:

Եւ սակայն, չնայելով, որ Մ. տեղւոյն ամենահարուստներից մէկն էր համարուած, կ'յարգուէր, իբրեւ պատուաւոր ժողովրդասէր, իր համեստ բնակարանութեամբ, բարեկամական աշալուրջ խորհուրդներով կաջակէր բարոյապէս ամեն ընդհանրական գործի, և համակրանքն ու սէրն կ'վայելէր՝ ոչ թէ միայն իրանց զիւղի, այլ և մօտակայ զիւղի բնակչաց, բայց որովհետեւ նա միշտ կոռուզն էր վաշխառուի դաժանութեան դէմ, որովհետեւ նա միշտ պաշտպանն էր հէք զիւղացու չարքաշ կեանքին, հետեալպէս այդ անհաւասար կռուում, հոգեպէս թեպէտ արի, բայց նիւթապէս ան աստիճան ծծուած, քամուած՝ որ ստիպուած էր միակ որդին Աշոտը, պանդխտութեան զրկել, նրա յոյսով ապրիլ: «Թո՛ղ գնա. Աստուած հետը, ամենը ինչ, մենք ալ ան . . . գոնէ յուսով կապրինք» մտածում էր և երբեմն կէս համոզեցուցիչ ձայնով՝

— Տես, ասում էր Աշոտի մօրը, Պողոսենց տղան ալ գնաց, դեռ 4 ամիս չկայ և որչափ օգնութիւն է անում. նոր զրկած էր մի ոսկի, մօտերս դարձեալ զրկեց, ըսել է, մեր աւան Աշոտը՝ շատ չէ, մի տարի մնալու ըլլայ, արդէն պարտքերիս կ'վճարենք, ձեռքերնիս քիչ մըն ալ փող կ'մնայ, ապահովուած կ'ըլլանք բաւական փամանակ: Եթէ ոչ, սա մեր կեանքը տանելի չէ.

տոկոսը չ'վճարած, տուրք են պահանջում . . . տուրքը չ'վճարած, տոկոսը . . . : Բայց ամեն ամէն անգամն ալ մօր բողոքն էր լսում, թէ, ի՞նչպէս կարելի է, իմ կաթով սնուցած, իմ խնամքով մեծցուցած զաւակս . . . օտարութեան զրկել, հեռացնել մեզանից . . . անա, ան իմ ունեցած զարգերս, տար ծախէ, պէտքերդ հոգա . . . տոկոսդ ահւր և չուզեմ իսկի քո եղն ու մեղրն, միայն իմ տղաս իմ մօտն ըլլայ, իմ աչքի առջև . . . հեծկլտալով աղաչում էր հէք կինը . . . մօր սիրտը:

— Լաւ այս անգամ պէտքերս հոգամ, տոկոսս վճարեմ, առարկում, պատճառաբանում էր ծերուկը միշտ, սակայն չէ՞ որ մի ամիս վերջը դարձեալ նոյն հարցը, նոյն պահանջը նոյն, դրութիւնը. վերջը, ընկճուած ձայնով աղերսում էր մօրկանից, վերջը . . . :

— Ի՛նչ վերջ, կեանքի վերջը մահ չէ՞ միթէ:

— Մահ, այո՛, բայց չէ՞ որ մինչև այդ մահը ապրիլ պէտք է, ապրիլ . . . ինչո՞վ կարող ենք մենք, մեր գոյութիւնը պաշտպանել, ինչո՞վ կարող ենք մեր ծերութիւնը քաշ տալ մինչև մահ ինչո՞վ . . . շարժուն կայքերնիս բոլորը ծախուաւ մեր բարեխնամ երաւոյնի կառավարիչների հրամանով, մեր պապենական մնացած հողը, մեր կեանքի, գերդաստանի պահպանիչ այդ միակ յոյսը, արդար քրտինքի աշխատանքը

գրաւ է դրուած վաշխառու տգրուկի մօտ . . .
տոկոսը աճում է, վաղը միւս օր, այդ ալ պիտի
գնայ մեր ձեռքէն, պիտի յափշտակեն, խլեն
անօրէնները . . . այն ատեն ողջ, ողջ գերեզման
պիտի մտնենք թաղուինք. ի՞նչ կըսես, լաւ չէ,
որ զրկենք մեր Աշոտին, գերդաստանի միակ
արևուն, գնա փող շահի և վերագառնայ, հար-
ցուց նա կըկին Աշոտի մօրը:

— Զէ, թո՛ղ մենք ողջ, ողջ գերեզման մտնենք
կորչինք, անհետանանք, միայն թէ Աշոտս հետս
ըլլայ, իմ աչքիս առջև . . . անլսելի ձայնով մը
պատասխանելով լալիս էր հէք կինը:

Երկուսն էլ լռեցին: Կարծես երևում էր ի-
րանց հոգեկան զգացումների թողած գէմքի տը-
պաւորութիւնից՝ որ հայրը մօրն է իրաւունք
տալիս, իսկ մայրը՝ հօրը: Այն տեսակ անելանելի
դրութիւն մը ստեղծուած էր, որ դժուարանում
էին մի վերջական վճիռ տալ:

Թուխալ, մութ ամպերով ծածկուած արևը
կամաց-կամաց դուրս էր ցցում իր կենսատու
ճառագայթները, ազատում էր իրան սև քողից:
Այդ լարուած ըռպէին չնկատեցին, թէ ինչպէս
արևի կենդանի նայուածքը պատուհանից ներս
մտաւ ու խայտում է օդոյ պտոյտներում. չնը-
կատեցին, թէ ինչպէս դարձեալ ծածկուեց, դարձ-
եալ ազատուաւ. ո՞վ գիտէ ինչի մասին էին մը-
տածում, ո՞ւր էին գացեր իրանց յուշերը, երևա-

կայութիւնները . . . :

Մեծ գիւտ մը գտածի նման, յանկարծ հի-
ասթափուած խօսեց ալևոր ծերուկը. «Թողունք
Աշոտի կամքին. կուգէ կգնայ, կուգէ կմնայ, չըլ-
լա՛ր, խաթո՛ւն:»

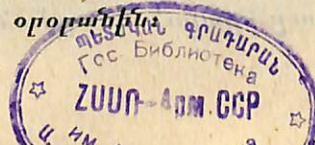
— Նա ուզում է, ասաց խեղճ կինը, որդին
մահի ճիրաններից փրկողի մը խելագար ձայնով,
նա ուզում է, բայց, ջահիլ է, անփորձ է, խելքը
չի կտրում . . . և սկսաւ հոնգուր-հոնգուր լալ՝
որդւոյ ապագայ անորոշ կեանքի հեռանկարից
սարսափած:

Ալեհեր ծերուկը երբ տեսնում էր, որ այլ-
ևս անկարող է մխիթարել ցաւատանջ մօրկան
զգացումները, մտախոհ գիտում էր պատուհանից
հեռաւոր անյայտութիւնը, ուր պիտի մեկնէր իր
որդին՝ Աշոտը:

Մ Ե Կ Ն Ո Դ Մ Ը

Գ

Արշալոյսը դեռ նոր էր սկսեր բացուել,
դեռ արևի կենսատու ճառագայթները չէին
սկսեր սփռել իրանց աղօտ լոյսը, երբ կարա-
ւան մը բեռնաւորուած խումբ մը կտրիճներով,
վերջին հրաժեշտն էր տալիս պապենական տան,
մանկութեան օրօրանքին:

Տիրած էր մեռելային խոր լռութիւն: Եւ այդ խորհրդաւոր լռութիւնը խանգարող մը չկար. ամենն իրա հոգեկան զգացումներու հետ զբաղուած՝ կարծես չէին հաւատում, որ իսկապէս հեռանում են՝ մեկնում, եթէ սայլի անիւնները միատեսակ ճռքոցը չ'զար յիշեցնէ, որ այո՛, իսկապէս գնում են, մեկնում....

Աշտը, տեսակ մը թմրութիւնից, անբացատրելի անորոշութիւնից սթափուածի մը նման, դիտում էր հեռաւոր հորիզոնում հայրենի կապոյտ կամարը, հազիւ նկատելի ամպամած լեռները, երբ, ահա նկատեց հինաւուրց կաղնին, ուխտաւայրը: Եւ զգացումներու ուժեղ հոսանքի ազդեցութեան տակ, անկարող զսպել ինքն իրան, սրտի թալկութեան խորքերից, ախ, մը քաշելով, վերջին հայեացք մը ձգած ասաց. «մնաք բարեալ լեռներ, մանկութեան զբօսավայրք, ես գնում եմ, բայց դուք իմ տեղը խօսեցէք իմ անգինի հետ... ամեն մի քայլափոխում իմ սէրը պատմեցէք, ո՛հ, եթէ երբէք կարօտի արտասուք զայ թափել ձեր վրայ՝ մի՛ ընդունէք, յիշեցուցէք իմ սէրը... իմ խօսքերը... ինձ տեսնալու, իմ ձայնը լսելու փափազին զօհանում տուէք՝ հեռունները սէր երգող թռչուններու դայլայլը հովհարելով տանջուած սրտիկին... թող զիշերը սիրաբեզ լուսինը սրտի խորը թափանցած նազելի փայլով իմ սիրոյ անկեղծ, մաքուր ըլլալուն զգացմունքը անխախտ

պահէ և ցորեկը ձեր տեսքը, մեր սէրը երգէ, մինչև, որ վերադառնամ...» այսպէս խօսում էր, ինքն իր արթնցած սրտին հետ և այն աստիճան զացած անուրջների ոսկի աշխարհը, որ իսկի չէր լսում իր ընկերների տաք վիճաբանութիւնը, երբ թաշիկը — այդպէս էր ընկերների մէկին անունը — դառնալով՝ ասաց. — Ի՞նչ ես կարծում Աշտ, ի՞նչպէս կըլլայ հետևանքը, թուրք կառավարութեան բռնած կործանարար ընթացքը հայերու հանգէպ, որ այսքան չ'գրուած, չ'տեսնուած անգթութեամբ տանջում, հալածում է մեզ... մեզ վթարում է մեր բնիկ անից՝ հայրենքից, մեր կալուածքը խլում է, ինչքը, կայքը, յափը շտակում, գեղեցիկները առևանգում, էլ որ մէկը յիշեմ դու ինքդ լաւ գիտես: Իմ կարծեօք, մենք իբրև ստրուկներ յաղթուած՝ գնում ենք փախչում, ասպարէզը թողնելով մեր դարաւոր, նենգ թշնամիներին, որպէսզի իրանց կամքի համաձայն ազատ գործեն, իշխեն. այնպէս չէ, ինքավստահ ձայնով մը հարցուց աւելի քան համոզուած, որ Աշտը իր կարծիքին համամիտ է:

— Չէ՛ որ մենք գնում ենք ոչ թէ չ'վերադառնալու պայմանաւ՝ այլ նիւթապէս և գիտապէս ուժեղանալու և, վերադառնալով, աւելի մեծ ծառայութիւն մատուցանելու ազգին, հայրենիքին. մէջ մտաւ Նազարը:

— Այո՛, իրաւունք ունի Նազարը, քանի ասում

է, թէ հարուստ վերագառնալով, առիթ մեծ ծառայութիւններ կ'մատուցանենք ազգին... հայրենիքին... իմ կարծեօք մեր դրացի թուրքերը պիտ զարմանան մեր ունեցած ընդունակութեան վրայ, որ մի քանի տարուայ մէջ հարստացեր, օտար եւրոպական լեզուների հետ ծանօթացեր, գիտնականներ զառուցած եկեր ենք ժողովուրդը կրթել... օգնել... կարեկցել... պատճառաբանեց Սեդրակը, որ ընկերների մէջ թեթևասրտիկ համբաւն էր վայելում իրա անորոշ և հակահայեացք կարծիքներով:

— Բայց չէ որ մեր բացակայութեան, մեր հեռաւորութեան շնորհիւ, մեր թշնամիները, արիւնդուշտ բռնակալ կառավարութեան որդեգրերը, գործում են, աւերում, ջարդում անխնայ մեր շէն գիւղերը, մեր մշտավառ օճախները մարում, աւերում են... փլատակուած մոխրակոյտներու մի թէպէ՛ իրագործուած բարբարոսութանց մի մահաառասուռ յիշատակ թողնելու է միայն... և ի՞նչ պիտ ընեմ այլևս քո հարուստ վերագարձը, քո մի քանի լեզուներից մի քանի բառեր գիտենալը, օտար աւելի փառաւոր կեանքի հետ ծանօթանալը... ըսէք, կրնանք այլևս այդ մոխրակոյտներու արիւնդոտ դէզին վրայ նոր կեանք հիմնել, նոր շէնք կառուցանել... չէ որ այդ դեռ չ'մարած՝ տաք մոխիրների միջի վրէժի, վրէժի ձայնը միայն պիտի լսենք... և սակայն

հարց է. պիտ կրնանք այլևս վրէժ լուծել, երբ պարտուած ենք. երբ գերեզմանն է թագաւորում մեր պապենական շէն, կենսատու վայրերում: Իմ կարծեօք, խրոխտ, վեհերական ձայնով՝ հայրենասէրի բուն ոգևորութեամբ խօսեց Ստշիկը՝ քանի պարտուած մեկնում ենք, պէտք է, անհրաժեշտ է, որ ծանօթանանք մեր ազգին, հասարակութեան օգտին ծառայող նոր ուժերու, երիտասարդ մարմիններու հետ, գործենք նրանց շաւղով, գնանք նրանց վեհ ճանապարհով, որպէս զի կարող ըլլանք հիմքից, ժողովրդի ուժեղ աջակցութեամբ քանգել այս չտեսնուած հարստահարութիւններու, չտեսնուած արհաւիրքներու բունը . . . Երևոյց Գէօշկը:

— Ո՛ւր տեղ են այդ նոր ուժերը, նոր երիտասարդները, որ գան մեզի օգնութեան և թէ ինչո՞ւ համար մինև հիմա եկած չեն օգնութեան. հետաքրքրուած հարցուց թեթևասրտիկ Սեդրակը, որ, կերկի, խօսուածքից ոչինչ չէր հասկանում:

— Նրանք, այդ նոր ուժերը, հոն, Արարատեան դաշտում են, Կովկասեան հսկայ բարձունքների լանջին, միջամտեց Թորոսը, բայց ոչ թէ նրանք պէտք է գան օգնութեան, հապա մենք մենք պէտք է գնանք նրանց օգնութեան. նրանք այնքան կկարօտեն օգնող ուժերի: Մեզ մի միայն պէտք է նրանց ընդգրկած շաւղից գնալ, արդէն մենք նրանց՝ և նրանք մեզ օգնած կըլլանք:

փոխադարձաբար: Բոլոր ազգերու մէջ ալ, ոգե-
կորուած շարունակում էր Թորոսը, այդ զգայուն
նոր ուժերը, երիտասարդներն էին որ յեղա-
շրջեցին կեանքի սխալ ըմբռնմանց հետեանը-
ները, նրանք էին, որ որոշ չափերով տանե-
լի կեանք մը ստեղծեցին իրանց արեւակիցնե-
րուն, միայն մենք մնացեր ենք աշխարհի խորթ
և անբաղդ որդիքը: Ուշացեր ենք բայց և այն-
պէս, եթէ առանց վնասելու անընդհատ շարու-
նակենք մեր նոր վարժապետների ճանապարհով,
վստահ եղէք, մեզ համար էլ կծագի արև մը
բաղդի և երջանկութեան:

Դուք կարծում էք թէ, միևնոյն արհաւիրք-
ները, վաշխառութիւնները, բռնակալութիւնները
հոն, այդ հիմակուան մեզանից աւելի բաղդաւոր
ազգերու մէջ չկան, թէ նրանք առանց արեան,
կոնի, առանց զոհերու տիրապետեր են, կ'սխա-
լիք. նրանք, դեռ սրանից մի քանի դարեր ա-
ռաջ... ուզում էր ոգեկորութեամբ շարունակել
երբ մինչև հիմայ լուռ, մտախոհ նստած կարա-
պետը՝ ընդմիջեց.— Իսկու համար այդ հզօր
ազգերու գիտակից տարրերը չեն եկած մեզ
օգնութեան, չեն փրկած զուլումի երկիրն էլ
լլիլը բռնակալի մահահոտ եաթաղանէն . . . ախր
չէ որ մենք ալ նրանց նման մարդ ենք, քրիս-
տոնեայ, չէ որ քրիստոնէական վարդապետու-
թիւնը քարոզում է, օգնել թշուառին— հա՛ Թորոս,

ըսէ, ինչո՞ւ համար չեն եկած օգնութեան,
հարցուց, և այն անսակ նայուածք մը ձգեց
ընկերներու վրայ, որ կարծես թէ, մի ինչ որ
հրաշք էր խօսածը և կամ ոչ-որ այդ հարցը
չէր կարող տալ... Մի քանի վայրկեան տիրեց
խոր լուսիւն: Հեռուից լեռների լանջին
ոչխարներ արածող հովուի սրինգի սուր մեղեգին,
ոչխարներու մայիւնի հետ միախառնուած, ներ-
դաշնակում էր նահապետական կեանքի գովքը,
հմայքը, այդպէս նուազի և մայիւնի մոգական
ազգեցութեան տակ աւելի եռանդուն շարունա-
կեց Թորոս.— Իրերու և անցքերու որոշ պատկերը
չ'հասկանալուց առաջ քայլեց այդ հարցը, թէ
ինչո՞ւ համար օտար բաղդաւոր քրիստոնեայ
ազգեր չեն գալիս մեզ օգնութեան, թէ ինչո՞ւ
համար մեզ ալ չեն բաղդաւորեցնում իրանց
նման... Ախր այդ միևնոյն է, ինչ որ, մեր
նոր ուժեր— երիտասարդները, պիտի օգնենք
նրանց մեզ փրկելու համար... եթէ չենք ուզում
մենք մեզ օգնել ի՞նչպէս, կարող ենք օտարից
պահանջել բաղդ, երջանկութիւն. ճիշտ է, որ
ընդհանուր աշխարհ բոլոր ազգերու մայր հայ-
րենիքն է, որ ամենն ալ եղբայրներ են,
բնական ցեղակիցներ... բայց դեռ շատ, շատ
հեռի է այն օրը, երբ ընդհանուր մարդկութեան
ազատութեան արշալոյսը պիտի ծագէ համահա-
ւասար, ինչպէս արևի լոյսը, ինչպէս զով օդը...

դեռ շատ հեռի է այն օրը, գուցէ, մի քանի դարով ծածկուած, երբ մարդիկ անխտիր, առանց ազգութեան զանազանութեան, եղբայրական ջերմ սիրով պիտի գերկընդխառնուեն, պիտի միանան, ես կարծում եմ, առաջինը մենք կըլլայինք զըլխաբաց ծնկակոչ համբուրելու ազգութիւններու միաբերան Ս. սեղանը, համերաշխութեան միակ նուիրականութիւնը, բայց... դեռ շատ հեռու է, այդ երջանիկ, ցանկալի օրը . . . մեզ նման ազգի մը կ'մնայ լոկ իր թշուառ արեւնակեցներու վշտերն կարեկցել, օգնութեան հասնել... չէ՞ որ մենք ալ աշխարհի բոլոր մարդկութեան մէջ տեղ ենք գրաւում, ըսել է, մեզ օգնելով և ընդհանուր գործերու ալ ծառայած կըլլանք, իսկ եթէ մենք չենք կամենում մեզ օգնել, ուրիշ ազգերու օրինակին հետեւելով, ինչ իրաւունքով նրանցից՝ մեր բազմը, կեանքի ազատութիւնը խնդրենք, նրանց աղերսենք: Մենք միմիայն մեր վրայ յոյս պէտք է դնենք, միմիայն մեր վրայ... եթէ ամեն անհատ իր պարտականութիւնը անթերի կատարէ, ոչ թէ միայն աշխարհ, այլ երևակայած դժոխքն ևս մինչև իսկ արքայութիւն, դրախտ կըդառնայ. որքան խօսենք, վիճենք, այնքան պարզւում է մեր հասարակութեան հոգեբանութեան թերի կողմերը. հիմա համոզուած, որ ընկեր խաչիկը իրաւունք ունէր ըսելու, որ մենք իբրև ստրուկներ, պար-

տուած թշնամիներէից՝ փախչում ենք... մեկնում... ամօթ է մեզ հազար ամօթ. բայց որովհետեւ ինչ ալ խօսենք, համարենք, համոզուենք, ալ ուշ է և մենք գտնուում ենք սլարտուած գրութեան մէջ, ուստի մեր ամենամեծ կարճութիւնը, խիզախութիւնը՝ հայրենիք վերադառնալով ան աւելի մեծ ծառայութիւն մատուցանելու մէջ պիտի ըլլայ և ես աւելի քան վստահ եմ, որ օտարի փառքը, գրաւիչ գեղեցկութիւնը, մեծանուն համբաւը չ'պիտի կարող ըլլան հրապուրել մեզ և, մենք վերադառնալով, ալ աւելի մեծ ծառայութիւն կ'մատուցանենք ցաւատանջ ազգի մը վշտաբեկ հայրենիքին՝ մտատանջ վերջացուց թորոսը:

Աշտու լուծ մտիկ էր անում և ինչէր չէին անցնում նրա մտքէն. նա լուռ էր, բայց վիճաբանութիւններու ազդեցութիւնը իրաւ կըթիչ դէրոշմը դրեր էր արդէն նրա գգայուն սրտում:

Ընկերները ճանապարհին մինչև վերջ վիճում էին անընդհատ, կարծես մի մեղսալից յանցանք էին գործած ու վիճաբանութեամբ աշխատում էին թեթևացնել իրանց սրտի բեռը, յանցանքը:

Պ Ա Ն Դ ՈՒ Խ Տ Ը

Դ

Անցեր էր ամիս մը այն օրից, որ Աշոտը մեկնած էր հայրենիքից և թափառում էր Բ. անձանօթ քաղաքի փողոցներում: Թողունք ընկերները, որք տաանեակ մը օրեր անգործ յուսահատուելէն վերջ՝ նետուած էին հսկայ կեանքի ծովը, դեղերելով, անստոյգ կեանք, բաղդ որոնելով հետաւոր վայրեր, անցնինք Աշոտին, որ մեր վէպի հերոսն է:

Աշոտը չէր ուզած շատ ներսերը, հեռուները գնալ և որոշած էր սպասիլ մի քանի օրեր ևս, մինչև որ բաղդը ժպտայ: Մխիթարում էր խորհելով, թէ աւելի լաւ է ուշ հոս գործ գտնալ, սահմանի մօտ, քան թէ հեռուները. ինչու որ մտածում էր, որչափ հեռանամ իմ թանկագին հայրենիքի շէմքից, էնքան շուտ կը մոռանամ, էնքան շուտ սէրս կ'աղի:

Քանի օր է ուզում է նամակ գրել, իմացնել իր ինչ գրութեան ըլլալը, յուսադրել անեցւոց ևս, բայց ինչ գրէ, ինչպէս բացատրէ: Ահա, այսօր, վաղը գործի կ'ըլլամ, քիչ ալ դրամ կ'շահիմ, այն ատեն իրաւունք կ'ունենամ նամակ գրելու, հիմա ինչ երեսով գրեմ . . . ինչ գրեմ, չպիտի ըսեն թէ, որչափ անպէտք, ծոյլ,

տգէտին մէկն է, որ առաջի նամակը առանց փողի է գրում... և այս տեսակ մտածմունքներով իր եօտիրութիւնը չվիրաւորելու համար, վճռում էր սովալ, համբերել, սպասել:

Պէտք է ըսել, որ այդպէս մտածելու որոշ պատճառ ունէր, ինչու որ այնպէս համոզուած էին հայրենիքում, թէ օտարութեան մեջ փողը շուկայում է փուռած, միմիայն պէտք է հաւաքել, ժողովել, իսկ ո՛վ չէ կարողանում, նա կամ յիմար է և կամ տգէտ:

Մասնաւորապէս պէտք է շեշտել այս կէտը, որ իսկապէս հայրենիքում համոզուած էին, թէ օտարութեան մէջ փող, դրամ շահելը՝ ջուր խըմելու չափ դժուարութիւն չունի. այն օրից, որ մէկը մեկնում էր պանդխտութեան, օրերի հետ և համարում էին նրա վաստակը, կարողութիւնը և եթէ նամակ ալ չէին ստանում, կային այնպէսիւր, որոնք վերագրում էին թէ այնչափ փող կայ, որ հաւաքելու ժամանակ մինչև իսկ չունին իրանց սիրելիներուն նամակ գրելու, և սակայն այդպէս խորհելու, մտածելու շարժառիթն էլ հէնց իրանք օտարութեան դիմողներն էին... ո՛վ էր նկարագրում իր չարքաշ, տուայտող կեանքը, ո՛վ էր պատմում իր քաշած տառապանքը, թշուառութիւնները և ինչպէս կ'ընային պատմել, երբ իրանց ապրած մթնոլորդը այն տեսակ վարակիչ գրութիւն մը ստեղծած էր, որ հեզնան-

քի, ծաղրի առարկայ չըլլալու համար, ստիպուած էին լռել, որպէսզի կեղծ յարգանք, խաբուսիկ պատիւ վայելեն... արդէն աշխարհի քանի տոկոսն է ճշմարիտ պատիւ, անկեղծ յարգանք վայելում: Այդ հեղցուցիչ մթնոլորդի մէջ մեծցած Աշոտն էլ՝ շրջապատի կեանքից տարուած, այդ ստոր հոգեբանութեամբ լեցուած, այդպէս էր մտածում, թէկուզ յակամայ:

Իսկ օրերը անցնում էին տաղակալի՝ սրբ-տամաշ, անգործ, միատեսակ:

Առաւօտ մը սովորականի նման սրճարանի հեռու անկիւնում մենակ նստած խոր մտածման մէջ տանջւում էր հոգեպէս, երբ սրճարանատէրը մօտենալով. «Աշոտ, առաջ, քեզ համար մի գործ կայ իմ վաղեմի ծանօթ՝ Պ. Կարապետովի վաճառատան մէջ ծառայելու. ինքը խղճի տէր, ազնիւ բնաւորութեան մարդ է, քիչ մը կը քրտնէ՝ բայց վրաստան եմ, որ քո համեստ, հաւատարիմ բնաւորութեամբ լաւ վարձատրութեան կարժանանաս և ես խօսք տուի, որ կզնաս աշխատելու» համոզեցուցիչ եղանակով մը ասում էր Աշոտին: Այս ուրախալի, անսպասելի լուրը իմանալուն պէս հրճուանքից չէր գիտեր ի՞նչ ընէ, ի՞նչպէս շնորհակալութիւն յայտնէ. — «Քո ծառան եմ, աղա, ինչպէս որ կհրամայես» ստրուկ ձայնով մը պատասխանեց և իսկի չհետաքրքրուեցաւ, թէ ի՞նչ գործ է, ի՞նչ պիտի ընէ, ո՞ր Կարապետովի վա-

ճառատան մէջ պիտի ծառայէ. հերիք է որ գործ մը գտաւ աշխատելու, հետեապէս սկսաւ երևակայել, որ քանի մը օրից իրաւունք պիտ ունենայ նամակ գրելու:

Արդէն երկու ժամ վերջը Կարապետովի վաճառատան մէջ ծառայում էր: Կարապետովը ինքը գեր, ոչ այնքան բարձր հասակով, կտր դէմքով, խորամանկ նայուածքով, կը քրտնէ ծանր բնաւորութեան տէր մարման մըն էր: Նրա համար երբէք նշանակութիւն չունէին ոչ մարդկային զգացմունք, ոչ ընկերի պատիւ, ոչ կարօտեալի գուլթ: Նա միմիայն իր շահով տարուած՝ մետաղապաշտ գաճաճ մըն էր, եթէ կարելի է այսպէս անուանել, սակայն Աշոտ վրատահելով «ազնիւ բնաւորութեան», երբէք չէր կասկածում անարժան վարձատրութիւն ազայի կողմից:

Եւ այսպէս հլու, հաւատարիմ ծառայում էր, այս քանի շաբաթներ է, ամեն օր ուզում է մի քանի կոպէկ փող խնդրել, բայց ամեն անգամ էլ նկատում է, որ, երբ հարցը դալիս է բարեւորութեան, խղճահարութեան, դէմքը խոժոռած, կէս բարկացող հայեացքով, չէ ուզում լսել և կամ չիմանալ է ձեռնարկում: Ի՞նչպէս ընել, տէր Աստուած, մտածում էր հէք Աշոտը, այս անգամ գոնէ քիչ մը գումար առնէի. ալ չէի ուզեր միւնչի մեկնելու կապաւէի . . կապաւէի, բայց

հիմա ինչպէս նամակ գրեմ, եթէ բացատրեմ, որ անաշի անգամ ըլլալով չյանդգնայ փող ուղել, ինչ կրտսն. չպիտի ըսեն թէ գործի յախէ չեկող, ծոյլ, անընդունակ մէկն է, որ չէ վատահանում իր աշխատութեան արդիւնքը պահանջել, այս քանի նամակ է գրեցի, պատուեցի, գրեցի պատուեցի, չէ որ վաղ թէ ուշ պէտք է յանդգնիր. էլ ինչո՞ւ կսպասեմ, ինչո՞ւ:

Ծանր բեռան տակ ճշուողի մը վճռական ժէպով մօտեցաւ Պ. Կարապետովին:

— Նամակ գրած եմ, ձեր զթահայց օգնութեան կսպասեմ նամակս ղրկելու համար, վճռական բայց մեղմ ձայնով խօսեց վերջապէս:

— Հա, ինչ է ինչ կուզես, բարկացոտ և խոժոռ նայուածքով մը հարցուց Պ. Կարապետովը:

— Հայրենիքում իմ յոյսով ապրող թշուառ ծնողաց օգնելու համար քիչ մը փող եմ ուզում ինդրել:

Ե՛րբ Կարապետովը նկատեց Աշոտի ժեսթը և վճռական ձայնի թոնը, ասաց.

— Հա, լաւ, առ՝ հինգ բուբլի, ճամբէ, բայց ուրիշ անգամ ինքդ մ'ուզեր, ես ինքս կ'ուտամ, ակնարկելով երկնցուց, իբրև ողորմութիւն:

— Ծնորհակալ եմ ադա՛ Աստուած մէկդ հազար ընէ, արեւդ շատ ըլլայ, օրհնելով առաւ զրամը և զգացուած անհուն ուրախութիւնից չէր գիտեր,

ինչ ընէ. պարէ, երգէ, անմիջապէս և եթ ուզեց վազել պօստատուն, բայց ժամանակը անցած ըլլալուն՝ մնաց վաղուան:

Այդ գիշերուայ ունեցած երեակայութիւնները, երազները, անկարող է իմ թոյլ գրիչը նկարագրել, պետք է ըլլալ պանդուխտ և այն էլ Աշոտի նման, որ երազուի: Միայն աս պարզ յայտնի է, որ անհամբեր, անքուն սպասում էր լուսնալուսն. ինչու որ այլևս իրաւունք էր ստացած գրած նամակը ղրկելու:

Տ Ա Ն Ը

Ե

Աշոտին մեկնելու առթիւ տան գրութիւնը բոլորովին ուրիշ կերպարանք էր ստացեր. անեցոց և ոչ մէկի դէմքին կարելի էր տեսնալ ժպիտ, ծիծաղ. կարծես մի ինչ որ տեսակ մը սուգ, ցաւ տիրած էր խթնուորդը: Աշոտի բացակայութեամբ չկար տան ծաղիկը, մօրը կեանքը, մօրը յոյսը, հետեապէս և ժպիտ և ծիծաղ:

Նամանաւանդ՝ մտատանջութիւնը սկսաւ աւելի սաստկանալ, երբ անցնում էին օրերը շաբաթները և ոչ մի նամակ, տեղեկութիւն չկար, գոնէ լոկ չոր նամակ մը չգրեց, որ

հանգստանային անվտանգ տեղը հասնելէն:
— Ըսի ալ, թէ չուզեր, չհեռացնենք մեր քովից ջահելը, դեռ շատ անփորձ երիտասարդ է, գլխուն ի՞նչ փորձանք կ'ուզայ այս ատեն, խօսէ ի՞նչու լուծ նայում ես . . . բարկացո՞ւս և պահանջկոտ ձայնով մը դիմեց Խաթունը ալեհեր ծերին, որ, մտախօհ հայեացքով կայնած պատուհանի առջև, նայում էր հեռաւոր հորիզոնին, ուր մեկնած էր իր որդին, մինուճարը, Աշոտը:

— Է՛յ, Աստուած ողորմած է, այսօր վաղը նամակ կ'ստանանք. մեծ է զօրութիւնը բարձրեւելին, միթէ չկայ աստուածային ճշմարտութիւն, մարդկային զգացմունք, գութ, խիղճ, ի՞նչ բրած ենք . . . արդարութիւն և բարութիւն ընող ծերութեան վարձատրութիւնը լացն ու սոսկն են միմիայն . . . ալ չկայ աստուածութիւն, ճշմարտութիւն, գութ, զգացմունք, դէ՛հ այն ժամանակ կործանուէ աշխարհ, քո տանջանքներով . . . քո տառապանքներով քո զուլումներով. և թո՛ղ նոր աշխարհ մը, նոր երկրագունդ մը շինուի, այսուհետեւ իր փորձութիւններուն, իր ականատես սխալներուն վերջ՝ տրուի աստուածութեան շնչով, եթէ ոչ այս աշխարհը զուլում է, զուլում, տանջանք է տանջանք, ցաւ է ու ցաւ . . . նախախնամութեան հանդէպ բարկաճայթ ձայնով մը սկսաւ բողոքել ալիւր ծերուկը:

— չիմա այդ անարդարութեան դէմ բողոքելու բողոքն չէ. ես խաղրիկ եմ ուղում, աղայէն լուր ի՞նչ կրնէ արդեօք, որո՞ւ կամքին գերին է. ի՞նչու նամակ չէ գրում. չ'գիտեր, որ իրա նամակի կարօտով ենք տանջոււմ . . . չոր նամակը կարող է մեզ սփոփել. միթէ արեւ . . . ի՞նչու այդքան անգութ է գանուում . . . ի՞նչու . . . հազիւ լսելի ձայնով մտահոգուում էր Խաթունը, վախենալով, որ ծերուկը չիմանայ իր ձայնը ու ալ աւելի չ'զալարուի . . .

Օգը մնայլ խաւար էր ու խաւար երկնքի վրայ մի կապուտակ ջինջ չէր փնցած. բոլորովին ծածկուած էր մութ, թուխտ ամպերով, թըռչուններու կենդանարար դայլայլը չէր լսոււմ, եթէ չ'յիշենք մի քանի ճովառն թռչուններու ճուլոցը, որոնք կարծես ճիւղէ-ճիւղ թռչելով, ուղում էին հաստատել, որ այդ խաւարի մէջ էլ զեռ կեանքը գոյութիւն ունի . . . Օգի ճնշիչ տպաւորութիւնից ծերուկը ազդուած՝ ըսաւ.

— Է՛յ ի՞նչ լաւ է Խաթուն, չե՞ս տեսնում օգի հեղձութիւնը . . . ուղում է ճիշտ և ճիշտ մեր սրտին նմանել, մեզ ընկերակից ըլլալ . . . մութ, ցաւատանջ . . .

— Ի՞նչ ընեմ օգի կարեկցութիւնը . . . մեր զգացումներու համապատասխանելը . . . թո՛ղ ամենակարող Աստուած ինքը կարեկցի մեզի . . . օգնութեան գայ . . . ալ, այն ատեն ուրիշ հարց, ես կարծում

եմ, ... մեղայ, մեղայ մեղաւորիս, Աստուած ինքը մեզ համար ստեղծած զուլումի տանջանքները չ'պիտի կրնար տանել, համբերել — աղիտ զորմ վախկոտ ձայնով ընդմիջեց Խաթունը. — այնպէս, որ իր ըսածները միայն ինքը իմանայ. ոչ Աստուած և ոչ ալևոր ծերուկը... եթէ ոչ Աստուծոյ վրէժը սարսափելի է, մտածում էր, սարսափելի...

Այդ տխուր և հոգեմաշ զգացումներով լեցուած էին, երբ յանկարծ ներս մտաւ Աննիկը, որուն գալը մասամբ մը թեթևութիւն էր բերում թշուառ ծնողաց սրտին: Իրաւամբ, եթէ վերջերս միխթարութիւն մը ունէին, դա լոկ Աննիկի, իրանց ապագայ հարսի ներկայութիւնն էր:

Նրանով իրանց պանդուխտ որդւոյ կարօտը յագեցնում էին: Աշոտի մայրը արդէն սկսեր էր նկատել, թէ ինչպէս շատ անգամ նա տխուր է, մտածկոտ... ինչպէս շատ անգամ ուզում է մի ինչ որ հարցնել... մի ինչ որ իմանալ... հասկանալ, ու չէ յանդգնում: Խեղճը, մտածում էր. «Արդեօք նա էլ ինձ նման տանջուած է սիրականի կարօտով... արդեօք նա էլ ինձ նման կարօտի արտասուքներ թափում է գաղտնի... մենակուկ» և անպատճառ վճռում էր, «եթէ նամակ գայ, ամենէն առաջ ապագայ հարսիս պիտի հաղորդեմ, իմ տղիս փոխան՝ նրա վշտին վշտակից, ցաւին ցաւակից պիտի ըլլամ»:

Իսկապէս ալ Աննիկը եկած էր մի տեղեկութիւն, լուր տունելու. նամակ կ'այ, թէ ոչ, ինչ է գրում, բայց չէր յամարձակում, չէր յանդգնում որեւէ բան մը հարցնել: Եւ այդ հարցը միտքը եկած ժամանակ՝ կարմրում, գունատում էր: Ալ ինչպէս կրնար հարցնել, երբ զգում էր, հոգին դող պիտ զգայ... լեզուն կակաղէ... Այսպէս մտածելով կայնած էր՝ սիրոյ տանջանքի դրօշմը դէմքին, յուսալով, որ Խաթունը մի բան կ'հարցնէ... չէ, որ ինքն էլ աղջիկ է եղած, ինքն էլ է սիրած... բայց սիրականից հեռու ապրած է, նրա կարօտով տանջուած է, դա չ'գիտեր և սկսաւ դարձեալ մտատանջուել... երբ, Խաթունը դառնալով Աննիկին ասաց.

— Հարսս, քո արեւին մատաղ, քո կոխած հոգին զուրպան, դեռ նամակ, լուր մը եկած չէ, դեռ կանուխ է, այսօր, վաղը կ'ուզայ, հոգ մ'ըներ... առաջին անգամ քեզի իմաց կուտամ, քեզի. — ըսելով զսպեց յուզմունքը, մօտենալով համբուրեց նրա այսերը և սկսաւ շոյել գանգուրիկ, շեկահեր մազերը...

Աննիկը, որ զգում էր իրա հոգեկան զգացումներու փոթորկուելը՝ Խաթունի խօսքերից կէս մը սիրտ առած, կէս մը քաջախիտութեամբ ձայնով հարցուց. «Մայրիկ հա՞... նամակը երբ ստանաս, ինձ ցոյց կ'ուտաս, չէ՞... դու ըսիր, ըսիր, որ նամակը ինձ ցոյց կուտաս, չէ՞...» և

երևում էր, որ ուզում է մի ինչ որ է ըսել... բայց չ'կարողացաւ՝ և, շտապով համբուրելով մայրիկին ձեռքը, դուրս աճապարեց... զգալով, որ չ'պիտի կրնայ զսպել իր արտասուները...

Խաթունը և ծերը տաշած դիտում էին իրանց ապագայ հարսին, որ խելագարի նման վազում էր այն արահետից, ուրկէ իրանց Աշոտին հետ շատ յաճախ կարելի էր տեսնալ... Արդեօք Աննիկը վազում էր հինաւուրց կաղնիի մօտ, ուխտավայրը...

Գլխակախ դիտում էին, մինչև որ նա անհետացաւ։ Երկուսն էլ առանձին, առանձին վեր յիշեցին իրանց երիտասարդական սէրը... Կեսնեքը... և ոչ ոք չէր ուզում խօսել, ոչ ոք չէր ուզում այդ անուրջ վերապրումների լարուած դրութիւնը խանգարել... Որչափ կ'ուզէին, որ այդ բոպէն երկարէր, թէկուզ դարեր... Կ'երևի, որ իրանք այդ դրութեան մէջ երկար կ'մնային, եթէ դուրսի տեղատարափ անձրիւ չ'սթափեցնէր նրանց։ «Ահա, Խաթուն, մեր տեղը երկինքն է լալիս, տեսնո՞ւմ ես» ըսաւ, և այժմ միայն նկատեց, որ Խաթունը գացած էր իր առանձնատենեակը... Յուսահատ մօտեցաւ պատուհանին և սկսաւ դիտել լացող երկնքի կաթիլներուն, «Լաց, լաց, միենսոյն անօգուտ է, սիրտս չի հովահարում, զգացումներու թախիծն չի թեթևանում» — խօսում էր ինք իրան։

Համարեա, ամենօրեայ տնական աշխատութիւններից վերջ, սովորութիւն էր դարձած՝ մտածել... խորհել... տանջուել սրտմաշո՞ւք հարցերով։

Իսկ օրերը անցնում էին, տաղտկալի, ցատտանջ... Այդպէս օր մալ՝ սրտամաշ հորցերի վշտաբեկ տպաւորութենէն յոգնած՝ լուռ, մտախոհ նստած էին, երբ ներս մտաւ դրացի Մկօին մանչը, որ քաղաք էր գնացած առօրեայ պէտքերի համար։ Իրանց գիւղի հետ առևտուր ունեցող խանութպանը, նամակ մ'էր տուած Մ-ին յանձնելու համար և այդ էր, որ վերադառնալիս գիւղ, անմիջապէս եկած էր նամակը յանձնելու... — «Աչերնիդ լոյս, Աշոտէն նամակ կայ Ձեզ» ըսելով, յանձնեց նամակը։ Ուրախութիւնից չ'գիտէին, թէ ի՞նչ անեն, լա՛ն, ժպալո՞ն... Ի՞նչպէս շնորհակալութիւն յայտնեն։ Նամակ բերողը իրանց աչքին եղած էր հիմայ մի ռահվիրայ, մի հերոս...

— Բաց, բաց նամակը կարգա՛, քո հողուն մատաղ, ի՞նչ է գրում, ի՞նչ է տնում իմ տղան, իմ հոգին... զողողալով աղբրսում էր մայրը...

Կարգացին նամակը, ուր որդին գրում էր իր անվաճեղ հասնելը, տպաւորութիւնները, բաւական դժուարութիւններից վերջ՝ գործ գտնելը, ընկերների հեռուներ մեկնելը, մենակութեան դալկութիւնը, սիրականին կարօտը, ծնողաց սէրը... ապագայ յոյսերը, զրկած փողը... Նամակը

վերջացնում էր. «Մօտերս գարձեալ կ'գրկեմ»ովի
և բարեներով:

Աննիկը արդէն իմացեր էր նամակի գալը:
Ուրախութիւնից, քաշուած մի գաղտնի անկիւն,
լայլիս էր: Դա կարօտի և սիրոյ, վշտի և հրճուանքի
խառնուրդ արտառք մէր:

ԿԱՐԱՊԵՏՈՎԸ.

2

Նամակ գրկած օրէն ասդին, Աշոտը, կարծես,
նոր եռանդ, նոր ուժ էր ստացած. աշխատում
էր մեծ հաճոյքով: Ամենածանր աշխատութիւն-
ները մինչև իսկ թւում էր իրան, իբրև մի խա-
ղախ: «Ամեն զժուարութեանց, հալածանքի . .
կոպտութեանց պիտի տոկամ, համբերեմ, — խոր-
հում էր շարունակ, — մինչև որ օրս լրանայ, նը-
պատակիս հասնեմ»: Թէպէտ մեծ ցաւօք, մտա-
տանջութեամբ նկատում էր աղա Կարապետովի
վերաբերմունքի փոփոխութիւնը դէպի իրան,
այն օրից, որ փող էր ուզած.... «Դժուար է,
շաա զժուար, հլու, հաւատարիմ ծառայել և
չ'գնահատուել.... Դո՛ւն է խոժոռ նայուածքը,
դէմքը ժպտար, բայց ինչ արած, պէտք է տոկալ-
մի կերպ համբերել»:

Կարապետովը խկապէս անտանելի էր դար-
ձել. ամեն մի քայլափոխում անիրաւացի հայ-
հոյում էր, գործին չէր հաւանում: «Հերիք չէ, որ
Ձեզ գործի ենք տնւում, աշխատել ենք սովո-
րեցնում, դեռ եկ փող էլ վճարէ», մրթմրթում
էր շարունակ քթին տակէն. «Ձրիակերներ, ձեր
երկիրը ինչ ըրիք, որ հոս ինչ ընէք», խօս-
քեր, որոնք քարի նման կնատէին արդէն յոգնած,
վշտաբեկ Աշոտի սրտում: Բայց քանի որ վճած
էր համբերել և տոկալ. լոււմ էր և սպասում: Օր
մը տխուր, մտատանջ, օր մը յոյսով, համբում էր
օրերը կալանաւորի նման, անձնուիրաբար նուի-
րուած իր վսեմ նպատակին: Նա մահաւանդ, երբ
տեսնում էր նորեկ հայրենակիցների աւելի
թշուառ միճակը. անգործ, անմխիթար, շատերը
չեղուած, անբարոյական կեանքի հոսանքին մայա-
նուած.... ումանց՝ վեներական հիւանդութեամբ
վարակուիլը, միւսներու՝ օտարի փառքից տաբ-
ուելը. շատերին՝ անվերադարձ կորուստը, կային:
Այս զեղիս և ախալ կեանքերի հեռանկարից սար-
սափած, աւելի ուժ, աւելի եռանդ էր ստանում,
աւելի աշխուժով աշխատում: Ընդհակառակն՝ Ա-
շոտը, որքան աշխատում էր Կարապետովին սի-
րաշահել, ցոհացնել, օգտակար դառնալ, կարծես,
Կարապետովը ակ աւելի խոժոռում էր, ակ աւելի
ատուի վերաբերում: Ինչո՞վ բացատրել՝ չգիտէր:
«Եթէ իմ ներկայութիւնը այդքան անհաճոյ է,

ինչո՞ւ համար ինձ պահում է, հաշիւս չէ տալիս, թէ գնահ, կորիւր, քո բնութիւնը ինձ դիւրեկան չէ, ինձ օգտակար չես կարող ըլլալ, ուրիշ տեղ բաղդդ որոնէ» — այս հարցերն էին, որ վերջերս մտածութեան առարկայ էին դարձել Աշոտին։ Պէտք է վերջապէս այս անորոշ դրութեան վերջ տալ. վճռում էր հասկանալ գաղտնիքը, բայց ինչպէս ընել, ինչպէս հասկանալ, իսկ ուղղակի իրան հարցնել, մեծ, շատ մեծ յանդուգն քայլ կըլլար. մինչև իսկ կարող էր, մի գուցէ, աշխատած տեղից զրկուիլ, հետևապէս և «նամակ գրելու իրաւունքից»։ Ծանօթ մը, սրտակից մը չունէր, որու միջոցաւ, գոնէ, կարող ըլլար իմանալ գաղտնիքը, կամ, աւելի ճիշդը, իրականութիւնը. ինչ ընել։

Այսպէս մտաւորանջ և տանջալից անցնում էին օրերը. ոչ մի ելք, ոչ մի միջոց գտած չէր. գաղտնիքը իմանալու համար։

Մեծ զարմանքով նկատեց իր ծանօթ սրճաբանապետի չյօճախելը, որուն միջոցաւ, գոնէ, կարող ըլլար մի բան իմանալ. «Մե, անողոր բաղդդ ամեն կերպ հալածում, հետապնդում է ինձ... Միթէ անբաղդ եմ ծնուած և անբաղդ եմ մեռնելու, ո՞չ, Աստուած»։ Ուզում էր բղաւիլ, սակայն անյայտ, անբացատրելի վախ մը, գերեզմանային սոսկում մը զգաց . . . և յակամայից հայեացքը կարապետովին ուղղեց, կարծելով, որ

իրա հոգեկան վրդովմունքը . . . խռովքը դգալով, գոնէ մի միտքաբան խօսք կամ ժպիտ չխնայեր, գերի ընկած, թշուառ պանդուխտի մը մաշւոյ... տաջուած սրտիկը հովահարելու։ Իսկ կարապետովի մոռյլ գէմքի տրտայտութիւնը, ոչ թէ միտքաբան, սփոփիչ՝ այլ աւելի խիստ, աւելի բարկացող էր, նա, կարծես, ուզում էր ըսել. «Թէ ես քո հոգեբանութիւնը շատոնց հասկացած եմ, ինչ ծաղիկ ըլլալդ՝ նոյնպէս, և քեզ պէս շատերից կշտացած»։ Այդ խոժոռ հայուածքէն սարսափահար՝ առջև սկսաւ նայել, վախեալով, որ երկու հակահոգեբանութեամբ լեցուած հայեացքներից կարող էր մի ինչ որ վատ, անախորժ բան դուրս գալ։

Այլ չգիտեր, թէ ինչպէս երեկոյ եղաւ։ Գրնում է տուն հանգչելու։ Հասաւ տուն։ Յոգնած մարմինը ձգեց երկաթեայ ճին, ժանգոտ մահճակալի վրայ, բայց քունը չէր գալիս, աչերը չէր գոցում... մոռածկոտ խորհում էր իր անբաղդ վիճակի վրայ։ Պատուհանից երևաց թաղուհի լուսինը, սգաւոր կոյսի մը նման՝ կապոյտ կամարի վրայ... «Քո չքնաղ, հագելի հայուածքին դուրս պան, հայէ, հայէ, բայց ինչո՞ւ համար քո գէմքն էլ մոռյլ է ու խաւար, ինչո՞ւ համար քո վայլուն, հմայիչ տեսք էլ կորուցեր է իր առջի սիրունութիւնը, զարդը։ Որո՞ւ սուգն ես լալիս... միթէ դու էլ ինձ նման սիրականի կարօտով ես

տանջում. միթէ զու էլ ինձ նման հայրենիքից հեռու օտարներով, անծանօթներով ես շրջապատուած. . . . Դուն չե՞ս զիտեր, որ հեռաւոր երկրի պանդուխտներու հայրենի վերջին յիշատակն ես, զարթօնքը սրտին... ինչո՞ւ համար մըռայլուած, վշտաբեկ ես նայում . . . ես չուզեմ քեզ այդպէս տեսնալ, ինձ ցոյց տո՛ւր քո հայրենի նազելի գէմքը, որու մէջ հեռաւոր պանդուխտը, գուցէ իր սիրականի ժպիտը, հայեանքը նշմարէ . . . գէ՛հ փայլէ, փայլէ, յուսոյ վերջին նշոյլ.....»

Ո՛վ գիտէ դեռ որքան կդառանցէր մեր խեղճ Աշոտը, եթէ թուխպ, սև ամպ մը չզար, չծածկէր լուսնոյ դարկահար գէմքը... և երկար սպասող Նինջը չզար հանգստացնելու նրա կէսքուն, կէս թմրած աչքերն ու ուղեղը:

Առաւօտ նա սովորականից ուշ վեր կացաւ: Անմիջապէս, առանց նախաճաշելու վազեց, շտապեց գործին, որ տեղի չտայ Կարապետովի հայհոյանքներին: Բայց և այնպէս գաղտնի զգացմունք մը գուշակել էր տալիս մի ինչ որ նոր կուտի, նոր հարուած...: «Է՛հ, Աստուած ողորմած է, ճակատագրնիս ինչ որ գրուած է, պիտի տօկանք» մտածելով, խրախուսելով իրեն, մտաւ խանութ: Կարապետով զրամարկղի մօտ նստած, խոժոռ գէմքով, բիրտ բռնակալի զաղիր հայեացքով, դիտում էր չորս կողմը:

Աշոտին սովորականից ուշ գալը Կարապետովի առանձին ուշադրութիւնն էր գրաւած: Նայում էր նրան, ինչպէս մի ռճրագործի, որուն սպասում է անպայման պատիժ, զրկանք:

Սակայն Աշոտը առանց կարևորութիւն տալու, սովորականի նման պատրաստ կայնած. ըստ պասում էր հրամանի, գործելու, երբ Կարապետովը հրաւիրեց սենեակ, ուր մի քանի բուբլիներ կայացնելով՝ ըսաւ.

— Ահա քեզ պատկանելիքը ստացիր և գիտցիր, որ սրճարանապետի ունեցած պարտքդ էլ վճարած եմ:

Աշոտը կաթուածահար եղածի նման ոչինչ չկարողացաւ պատասխանել, մի քանի րոպէ անշարժ կայնած, նայում էր, թէ առած դրամին և թէ Կարապետովին, որուն գէմքը սովորականից քիչ մը մեղմ էր թւում, աւելի փաղաքշտւինէ, գուցէ ներէ, գութի գայ, վերաբերմունքը փոխէ, ուստի ըսաւ.

— Աղա, ներողութիւն, քո հոգուն դուրպան, անգամ մըն ալ չեմ ուշանար... քունս տարած էր, չկարողացայ արթննալ, հայրենիքում իմ յոյսով ազրոյններու սիրոյն, կաղաչեմ, ներէ:

Կարապետովը մի քիչ մեղմ, փաղաքշտական երևցած էր նրա համար, որ անգամ մը ծեծ-

ուած էր իրա ծառայից և վախենում էր, որ ևս նոյն դէպքը կրկնուի, իսկ երբ տեսաւ, որ դիմացիներ աղիողորմ ձայնով աղերսում է, սիրտ առած, քաջակերուած՝ պաղ, յանդիմանական ձայնով ըսաւ.

— Երկար խօսելու պէտք չկայ... ահա առիկ քեզի պատկանածը, իմ տեղս ուրիշ ըլլար, աս էլ չէր տար, բայց ես չեմ կրնար, ան և ազատ ես, ուր որ ուզես, կարող ես գնալ...

— Ախր ես այնպէս հաւատարիմ ծառայում եմ, հլու, հնազանդ, ո՛ւր գնամ, որո՞ւ գնամ, ծանօթ չունիմ, դարիս եմ, օտար, և քիչ մնաց որ արտասուէր:

— Քիչէր կան միթէ քեզ պէս, ահողջ աշխարհը լեցուած է դարիպներով, ձեր դարդը ես պիտի հոգամ, գնա՛ ուր որ կուզես, որու որ կուզես, գնա, թափառէ, չարչարուէ, տանջուէ մի քիչ, որ հասկանաս իմ արժէքը, այն ատեն այլ բան է, կուգաս, կաշխատես, նորից բան մը կընենք . . . :

Աշոտը այդ խափուսիկ խօսքերից քիչ մը յուսադրուած՝ առաւ իրան տրուած դրամը, համբեց, նայեց, կրկին համբեց: «Միթէ ասիկա է իմ աշխատութեանս, մի քանի ամիսներու արեան քրտինքի արդիւնքը. այսքան աժա՛ն, այսքան բիշ»։ ուզեց բողոքել, որ այդ մի ամսուայ գին է, ինքը այս քանի ամիս է աշխատում է, բայց

կարելի է սխալուածարդը, լաւ է հարցնել:

— Ադա, տուած հաշիւը ճիշդ չէ. պակաս է, կարելի է սխալած էք, ա՛յ, նայէ:

— Է՛կուր ու ասանկ անտառներուն նորից գործի առ, ի՛նչ... քիչ է, ես այդչափ վաստակայ, իսկ վնասիս չե՞ս ուզեր ընկերանալ, կկարծես, թէ չեմ կրնար քեզանից վնաս պահանջել... ահա, մի բուրլի ես, դէ, հայդէ, կորիւր:

Աշոտը՝ մինչև իսկ չնկատեց մի բուրլին տալը, դուրս փախաւ սարսափած. որովհետեւ իրանից կարող էր վնաս էլ պահանջել . . . և ո՞վ պիտի չհաւատար:

Գլուխը կախ, ուժերը թուլցած, անիծելով իր սև անողորմ ճակատադիրը, գնաց ուղղակի պանդուխտներու սրճարանը՝ իր նմաններուն տեսնելու, գուցէ, քիչ մը մխիթարուելու:

Հազիւ նստած էր, թաղուած խոր մտածումներու մէջ, երբ սրճարանատէրը օրեր առաջ ստացուած նամակ մը բերաւ յանձնեց: Նամակը ստացուած նամակ մը բերաւ յանձնեց: Նամակը բացելէ ետք, անգամ մըն ալ տեսնելու կարամին ստանալը, անգամ մըն ալ տեսնելու կարօտը, իրա կտրիճութեան գովեստը և աղագայ հարսանեաց արժանանալու օրհնենքով և «չառ դրամ դրկէ»-ով վերջացնում էին:

Իրա դրութեան տխուր ապաւորութիւնը և նամակի խոր ազդեցութիւնը նրա անմխիթար սրտին փղձկել տուին և նրա թախծոտ աչերում

երևացին արտասուքի կայլակները . . . նա լա-
լիս էր... լալիս... անտէր... անօգնական . . . :

Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ո Ւ Մ

Է

Չմեռ էր, ցուրտ, հոգեմաշ ձմեռ: Գիւղական
կեանքը, աշնանային ժրաջան աշխատութիւննե-
րից յոգնած, ստացեր էր մի տխրատանջ, միա-
պաղաղ կերպարանք: Այլևս դաշտերի մէջ, հոս-
հոն, քրտնաթոր աշխատողների խմբակները չէ-
ին երևում: Չէր լսում աշխատասէր մշակի ո-
գևորիչ ծիծաղը, աշխատանքի երգի ձայնը, չէր
լսում և՛ երգող թռչուններու կենդանարար
դալլալը. ամեն ինչ տխուր էր, և այն աստի-
ճան վշտալի, որ բնութիւնը, կարծես, կենսա-
տու գարնան հմայիչ գեղեցկութիւնից զրկուած՝
սգում էր, լալիս . . . :

Թ. գիւղի տեղացիք ալ մասամբ ցրտից
պատսպարուելու և մասամբ մըն ալ մոռնալու
սգալաց բնութեան խորագգիչ տպաւորութիւնը,
ներսերը քաշուած, մի կողմից՝ երիտասարդք վի-
ճում էին պանդուխտներու կեանքից, առօրեայ
հարցերից, միւս կողմիցն էլ ծերերը յուսադրւում

գարնան մօտալուտ գալստով:

Այդ օրերը մօտակայ հայ գիւղ մը քուրդ
աւազակ աշիրէթներու խմբի մը կողմէ յարձակ-
ման էր ենթարկուած: Անտէր, անպաշտպան
գիւղը թալլած կողոպտած, նրանք, մի քանի հայ
գեղջկուհիներ առևանգած, հանգիստ սովորական
խաղաղ սրտով, յաղթական «հուրրա»ներով մեկ-
նած ժամանակին, խումբ մը անծանօթ կտրիճ-
ներով պաշարուած էին գտած ինքզինքնին: Եւք
չկար: Կամ գէնքի զօրութեամբ պէտք է ազատ-
ուէին և կամ անձնատուր ըլլային: Լեռնցի քրդ-
դի հպարտութիւնը չէր գիշած յանձնուելու և վը-
ճուած էր կռուել: Գիւղի ամեն անցքերը դոց-
ուած, մի խումբ կտրիճներու պաշտպանութեան
տակ էր: Սկսուած էր երկու կողմէն կատաղի
կռիւ մը: Քուրդերը վիրաւոր առիւծներու նման
զրոն էին տուած զանազան կողմեր, բայց հան-
դիպած էին քարէ սեպ-ապառաժ դիւքերու,
անխախտ կայնած վագրի նման քաջերու: Եր-
կաթը մետաղին էր հանդիպած: Մի քանի ան-
գամ էլ քրդերը զրոն էին տուած անվհատ, բայց
ամեն անգամ էլ մեծ զոհերով նահանջած:

Տեսնելով, որ անխնայ կոտորուում են,
փրկութիւն, ճար չկայ, որ իրանց ընկերներէից
շատերը կիսամեռ ընկան թշնամու մահաբեր
փամփուշտից, և վիրաւորները պաղատում են
անձնատուր ըլլալին, զինաթափ եղան: Անծա-

նօթ խմբին Պետր կարիճ, երկայն հասակով, լայն թիկունքով և ջլապինդ բազուկներով առօրյ երիտասարդ մըն էր։ Նա հրամայած էր անմիջապէս վիրաւորներուն վէրքերը՝ իրանց մօտ գրտնուած՝ վիրաբուժական դեղերով կապել, իսկ 20 անձնատուր եղողներէն 4 հոգիի, լաւ մը դանակոծելէն վերջ, ըսած էր.

— Ձեր կեանքը ձեզ եմ խնայում, որ գնաք պատմէք ձերոնց՝ քաջերի վեհանձնութիւնը. ինչ կարժէ ինձ այժմ ձեզ սպաննել... մի քանի գընդակ, բայց չեմ սպաննում. որովհետեւ գուք ինձ յանձնուած էք, իմ խղճի պատասխանատուութեան տակ կգտնուիք։ Այդ խեղճ անգէն հայերը, որ կողոպտում, թալլում, ջարդում, առևանգում էք, ըսէք. ինչպէս, զո՞հ կմնայիք, եթէ որ ես ալ ձեզ հետ այժմ նոյնպէս վարուէի։ Եթէ արեան կարօտ էք, դիակի սիրահար, քաջերի դէմ կուեցէք...։ Դուք կարծում էք, թէ ձեր բրածը քաջութիւն է, հայրենասիրութիւն է, ոչ, դա գարշելի ստորնութիւն է, ցածր լրբութիւն է...։ Մինչև հիմա եթէ հայերը լուռ, սնարտունջ համբերած են, դուք կարծում էք, թէ վախից է և կամ չէին կրնար վրէժ լուծել, ոչ. սխալւում էք...։ Նրանց ամենամեծ սխալը եղած է, աւանդ, իրանց գոհերովը, տխմար լուռութեամբը ձեզ խղճահարել, զգաստացնել, իսկ դուք երես առած, անառակ լակոտների պէս քանդում, ա-

ւերում, ջարդում էք։ Ձեզ ազատ եմ թողնում, որ գնաք պատմէք ձերոնց, թէ մենք թե ու թիկունք պիտի ըլլանք այդ աշխատասէր, աշխարհաշէն ազգին, (Պետր խօսում էր քրդական մի որոշ բարբառով) որ եթէ գուք մի գիւղ աւերէք, մենք 10-ը պիտի աւերենք, եթէ մէկը ըսպաննէք՝ մենք տասը պիտի սպաննենք. այլևս դանակը ոսկորին է հասած... ինչ որ ընէք, տասնապատիկը պիտի ստանաք... առատօրէն վաճատորդ մը լաւին, և՛ ընդունակ կըլլայ առատօրէն հատուցանել գէշին»։

Այս գէպը մի քանի օրեր առաջ էր պատահած։ Շրջակայ քուրդերու մէջ խլրաւում մը, վայնասուն մը ընկած էր։ Թէ ուզում էին վրէժ լուծել և թէ սարսափում էին մէկին տասը վըրայ տալէն...։

Այդ երեկոյ էր, որ գիւղի երիտասարդները, կողմնակի լուրեր հաւաքած՝ այդ անցքի մասին էին խօսում։ Հոգ էր և Աննիկը։ Տեղւոյն սովորութեան համեմատ դպրոցի սրահում էին ժողովուած, ինչպէս մշտական հաւաքւում էին գիւղի մտաւոր ուժերը՝ գաղափարի փոխանցումներ ունենալու համար։

Մկօն, որ լաւ տեղեկութիւններ ունէր հաւաքած, անհամբեր դարձաւ ներկաներուն և

— Տղերք, ըսաւ, այդ անծանօթ խումբը 15 ընկերներէ բաղկացած է, չնայելով, որ քրդե-

րէն են խօսած, հայեր են եղեր, հայեր . . .
Կովկասից եկած նոր ուժեր.....

— Այո, ես ալ այդպէս իմացայ, իրաւունք տուաւ Սերորը, Կովկասից են եկած և նրանց մէջ է եղեր և մեր Խաչիկը, և մեր Թորոսը: Անոր համար վերջին գրած նամակին մէջ՝ գրում էր, թէ ինձանից շուտ նամակ մի սպասէք...: Շատ հաւանական է, շարունակեց Մկօն, գնացին և տեսան, որ գիտցածնուն, կարծածնուն չափ հեշտ չէ պանդխտութեան դաժան կեանքում տոկալը և եկան իրանց տունը քանդող դարաւոր ոսոխներից վրէժ լուծելու . . . :

— Մկօ, չկրցար իմանալ, թէ ո՞ր կողմը գնացեր են և թէ ինչ է եղած նրանց բուն նպատակը, հարցուց Սեպուհն:

— Մկօն, խօս գիտէք, բանի մը որ գնայ, ամեն բան մանրամասն չիմացած՝ չգար, չհանդատանար: Նրանք Կովկասի հայ աւան կոմիտէի շարքերում են գործում, և ոչ թէ անհատական մի խումբ է: Եկած են, խօսքը մեր մէջ մնայ... ձայնը ցածացնելով ուղեց շարունակել, բայց յանկարծ բան մը զգալով, կանգ առաւ, և մօտենալով պատուհանին՝ դիտեց դուրս: Դուրսը մութ, խաւար գիշեր էր: Մի քանի քայլ հեռուն չէր կարելի ոչինչ նշմարել. ով պիտի յանդգնէր այդ տեսակ մութ գիշեր դուրս գալ, նա մանաւանդ, երբ ժամանակները արիւ-

նոտ էին ու անապահով: Զորս կեղծը լաւ մը դիտելէ և համոզուելէ վերջ, որ մարդ չկայ, ընդհատած խօսքը աւելի ոգևորիչ և խրոխտ ձայնով մը շարունակեց.

— Նրանք, ինչպէս ըսի, Կովկասի հայ կոմիտէի շարքերում են գործում, եկած են տեղւոյս ժողովուրդը կազմակերպել... զինել. որպէս զի նա ընդունակ ըլլայ իրա անմեղ արիւնը ծծող տգրուկներու դէմ գործել... ի հարկին և կոռուել մինչև իսկ:

— Նրանց Պետը շատ գիւղեր քարոզեր է, թէ. — «Աշխարհ լեցուած է հայ դարիպներով, պանդուխտներով, հայրենիքը կեանքէ զուրկ՝ որբանում է... Գնացողներից շատ քչերը վերադարձան. օտարութիւնը մեր օճախն է քանդում, մեզ ոչնչացնում է: Հազարաւոր գնացողներու հազարաւոր յոյսերն օգուտ մը տուաւ հայրենիքին: Չհաշուենք գնացողների անվերադարձ կորուստը... բայց կրցաւ ձեր վիճակը այնպէս մը բարելաւել, որ կարիքը չզգայինք այլևս օտարներու գրկում կեանք, հանգստութիւն որոնել, կրցաւ ձեր վաշխառուներու տոկոսին, կողոպուտին վերջ տալ, կրցաւ ձեր գեղեցիկները առեւանգող, վավաշտ աւազակներուն սարսեցնել, կրցաւ ձեր պատիւը, ինչքը, կայքը յափշտակողներուն արժանի պատիժը տալ . . . կրցաւ ձեր սուրբ նուիրականութիւնները ոտնակոխ ընող

ամբսիրին շղթայի, սանձարկել... կրքաւ, վերջապէս, ձեզ համար ապահով, խաղաղ կեանք մը բոտեղծել, որուն ախարան կկարօտիք՝ քանի զարեբէ ի վեր... և ինչպէս կրնային օգնել, երբ նըբանցից բաղդաւորները, արդէն լքած, հոն հեռաւոր հորիզոններում օտարների շքեղ կեանքի հետ ընտելացած, մոռանում են, թէ՛ ազգ, թէ՛ տուն, թէ՛ հայրենիք։ Այն թշուառները՝ որոնց մէջ գուցէ որոշ չափով մեռած չէ հայրենիքի սէրը, կարօտը, երբ պանդխտութեան գաժան, մահասարսուռ տանջներին զէմ մաքառելով, իրանց չարքաշ գոյութիւնը պահպանելու վրայ են ճգնում, մտածում, նրանք կրնան ուրեմն մեզ օգնել, կարեկցել։ Ո՛չ երբէք։

Սակայն հայրենիքի վերքը մահացու է. սիրան է խոցուած, վիրաւոր... նրան պէտք է կատարեալ բուժում։ Մեզի, միմիայն մեզի, ժողովուրդի հիմնական ուժի ըմբոստացումով, ապստամբութիւնով է, որ կարելի պիտի ըլլայ այդ լպիրշ, տնարգ կարգերուն վերջ տալ... կարելի պիտի ըլլայ տանելի կեանք մը ստեղծել։ Հետեապէս, եթէ ուզում էք սիրականի, «ազիզ» գաւակի կարօտով չտանջուիլ, եթէ ուզում էք կանգուն պահել ձեր պապենական օճախը, եթէ ուզում էք ձեր ցեղի ազատութիւնը՝ զինուեցէք, զինուեցէք, զինուեցէք»։

Ի՞նչո՞ր ներկայ եղողները լարուած ուշադրու-

թեամբ մտիկ կրնէին, խորհելով. արդեօք կրկին սպասել, թէ շարժուիլ, իսկ եթէ շարժուիլ, ի՞նչ ճանապարհով գնալ . . .

Ճանիկը, որ այս խօսակցութիւնների ժամանակ ներկայ էր, ուշի ուշով պահողութաների գաժան կեանքը ըմբռնած, ընկած էր խոր մտատանջութեան մէջ։

Եւ այդ իսկ մտատանջ, յուզուած գրութեամբ վերադարձած էր տուն։ Դէմքը թախժալի, ինքը յուզուած, քաշուաւ իր առանձնութեան սենեակը և սկսաւ երեակայել Աշոտի տանջալից կեանքը։

«Ի՞նչ կրնէ արդեօք, որով լուծի տակ կտանջուի նա մենակ, անմխիթար։ Ինչո՞ւ այսչափ ժամանակ նամակ չէ գրում, ինչո՞ւ... Ա՛խ, եթէ կարողանայի թոշուն ըլլալ, այս բոպէիս կթռչէի, կգնայի միասին ասլըել, միասին օտարի լուծի տակ հեծել։ Բայց արդեօք այն ժամանակ գոյութիւն կունենա՞ր մեզ համար վիշա, տանջանք, թախիժ... Ինձի թւում է, թէ երբէք, երբէք։ Մեր սիրոյ յաղթական ուժից պարտուած՝ կհաւասարէին սար, ձոր, լեռ, դաշա... Յիշում է արդեօք, որ ես իրան ըսի. «աւելի լաւ է գետինը պատի, ինձ կուլ տայ, քան իմանամ, թէ դու ինձ մոռցեր ես» արդեօք մոռցեր է նա իսկապէս . . . ոհ, չէ, չէ, չհաւատամ, երբէք։ Գնահ, կորիւր, անհիմն կասկած, եթէ մինչև իսկ ինքը

բա՛ն՝ չհաւատամ. ալ ո՛ւր մնաց քո խաբուսիկ
յոյսեր... բայց մի՛թէ չգիտեր, որ սիրած սիրտ
մը այսքան երկար բաժանումից կհալի, կմաշի,
ինչ պիտի ընէ քո փողը, քո արիւնոտ ոտկին:
Արի, կեանքս, դու ինձ պէտք ես... քո կտորիճ,
արեւափայլ դէմքին է կարօտ իմ մաշուած սրտի-
կը: Պիտի գտնուի, չէ, պիտի գտնուի...»:

Այն աստիճան յուզուած, երեւակայութեան
մէջ էր, որ իսկի չէր նկատում մօրը ներկայու-
թիւնը. անուրջներու աշխարհն էր թռած: Մայ-
րը, գտնելով Աննիկին տեսակ մը մտազբաղ դը-
րութեան մէջ, սպասում էր հետեանքին:

— Ի՞նչ ունիս, աղջիկս, որ տեղդ կցաւի, որ
գունատուած դողում ես, հարցուց վերջապէս:

Աննիկը չպատասխանեց:

— Քեզ հետ չե՛մ, որ տեղդ կցաւի, Աննիկ:

Աննիկը տեսնելով մօրը, կիսասթափուած.

— Մայրիկ, քիչ մը զլուխս ցաւում է, չգի-
տեմ ինչից, ըսաւ.

— Ի հարկէ, եթէ այգբան մտածես, տանջուիս,
զլուխդ չէ, բան մ'ալ աւելի կցաւի:

— Օ՛ֆ, թողունք այդ, արդէն անանկ էլ զլուխս
ցաւում է:

— Հա, Աննիկս... լաւ խորհէ ու պատաս-
խանէ. քեզ մտածումներէ, գլխացաւէ ազատելու
համար, սրոշեցինք... ամուսնացնել Յարութիւն
աղայի մանչուն՝ Պետրոսին հետ: Լաւ աղայ է,

զրե՛լ և կարգալ ալ գիտէ. Իսկ, ո՛վ գիտէ, քո փե-
տացուն, երբ կուգայ, գուցէ և չգտնի . . .

— Ի՞նչ... Աստուած իմ, անկարելի է, երբէ՛ք,
երբէք: Նա կուգայ, անպատճառ կուգայ, բողո-
քեց խեղճը վճռական ձայնով:

— Դու ինձ ահանջ ըրէ, մաքէդ կանցնես, որ
ես իմ գաւաղին վատ կկամենամ — պաղօրէն շա-
րունակեց մայրը:

— Մայրիկ, մայրիկ, աւելի գերադասելի է ինձ
համար գերեզմանի խորքում ննջել... քան Պե-
տրոսին հետ կենակցել ու լքել իմ փեսացուն . . :

— Դու ջանիլ ես, խելքդ չկտրիր, հնազանդէ
ծնողացդ: Ծիւան հասակ, առոյգ կազմուածք,
հարստութիւն... ալ ինչ կուգես, խէնթ:

Չուզեմ աշխարհի ոչ հարստութիւնը և ոչ
գեղեցկութիւնը...: Կամ իմ Աշոտը և կամ մահ:

Այն տեսակ վճռական ձայնով մը խօսեց՝
որմէ լսում էր. թէ վիշտ, թէ անարգանք: Մայ-
րը լռեց: Տիրեց բաւական ժամանակ լուռութիւն:
Ոչ ոք չէր խօսում, ոչ ոք չէր ուզում այդ լը-
ռութիւնը խզել: Սակայն մայրը այլ ևս չկրցաւ
համբերել երկար, ընդհատելով լուռութիւնը և հա-
կադիր զգացումներու լարուածքը խանգարելով,
ըսաւ.

— Միւրելիս, արդէն քո դիմադրութիւնը աւե-
լորդ է, ինչու որ մենք խօսք տուինք և այլևս
չենք կրնար մերժել...:

— Դուք չէք կրնար: Ինձ իրաւունք կուտաք մերժելու:

— Իմացողը ի՞նչ կըսէ . . չպիտի ըսեն, թէ ի՞նչ անպատիւ աղջիկ է, որ ծնողաց խօսքին չէ հնազանդում և սրա նման, ով գիտէ դեռ, ինչեր:

— Թող մարդիկ ինձ անպատիւ կոչեն, անհր- նազանդ անուանեն, այսպանեն, ես չեմ հնազան- դիր, չէ՛, քանի այս սիրտս քովս է և շնչելէ չեմ զրկուած . . . :

Մայրը, տեսնելով աղջկայ անսպասելի դի- մազբութիւնը, համարելով այդ տղայական տա- քութիւն, որ շուտով կանցնի, կհամակերպի: Արդէն վճռուած, վերջացած հարց մըն է, մը- տածելով, դուրս կելլէ, կգնայ նրա հօր սենեակը ձեռք առնուելիք միջոցների մասին խորհրդակ- ցելու:

Աննիկ, հոգեկան տանջանքի մէջ, վերջին աստիճանի յուզուած, խելագարի մը նման քըմ- ծիծաղ մը նետեց սենեակի դռան, ուրկէ կմեկ- նէր մայրը՝ ու կայացուց իր այս վերջին որո- ոշումն ու վճիռը, թէ. «Աւելի լաւ է գերեզմա- նում հանգչել, քան չսիրածի հետ ապրել»:

Թ Ա Փ Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Ը

Ը

Կար մօտաւորապէս երեք ամիս, որ Աշոտը անգործ, անմխիթար թափառում էր քաղաքէ քաղաք՝ գործ և աշխատութիւն գտնելու յու- սով: Ամեն օր նոր յոյսերով, նոր յոյզերով մա- քառում էր անողոր ճակատագրի դէմ՝ ապագայ երազած կիանքի երջանկութենէն արբշիւ, բայց կարծես, ուր որ պիտի գնար, ուր որ պիտի դի- մէր՝ իրան հետապնդող նոյն բաղդը գացած էր արդէն. հեռակապէս ամեն ջանք, ձիք ի գուր է- ին և ֆնում էր միշտ անգործ, միշտ անօգնական:

Այդ հալածեալի թշուառ դրութեան մէջ, ե- թէ ունէր մխիթարութիւն մը, դա իրա նման պանդուխտներու չարքաշ կեանքն էր: «Մենակ ես չեմ, ինձ նմաններ շատ կան» խորհելով, մը- խեթարւում էր: Իսկապէս իրան նման թշուառ- ներ թէպէտև շատ կային, որոնք ամենը առան- ձին՝ մէկը միւսին յոյսոյ յենարաններ էին, բայց իրականութեան մէջ բոլորն էլ թշուառ, բոլորն էլ օգնութեան կարօտ էին:

Եթէ իր նմաններ ունէին առուելութիւն մը, համարեա, մեծամասնութեամբ իրանց կեան- քը զեղխութեան և անբարոյականութեան մատ-

նուեին էր, որ բառի լայն իմաստով, Բաքուի և աֆոնեան գիշերներին երկրպագուներն էին դարձած իսկական: Լքած էին ամեն բան. օր մը կուշտ, օր մը անօթի, քարշ էին տալիս իրանց ցաւալի գոյութիւնը, առանց գիտնալու, թէ ինչո՞ւ կապ-րին, ի՞նչ է կեանքը և ո՞վքեր են իրանք: Մոռ-ցեր էին ամեն սրբութիւն, պատիւ: Եթէ պէտք ըլլար դժոխքում փայտի տեղ մարդ վառել, կա-րելի է, թէ օգտակարութիւն կրնային ունենալ: Այս էր շատ պանդուխտների անմխիթար, ցաւա-լի պատկերը, ախուր իրականութիւնը:

Ինչպէս փճացածներու բնատուր է, առ հա-սարակ, մարդ որսալ իրանց շրջանը լայնացնե-լու, որպէս զի իրանց պակասները էնքան նկա-տելի չըլլայ, հէնց այդ բաքուային մթնոլորտի ինքնատուր ընդունակութեամբ, այս քանի ան-գամ է, համոզում էին Աշոտին, որ իրանց օրի-նակին հետևի, առարկելով, թէ. «Միևնոյն է ար-դէն, բաղդը չէ՝ ժպտում, բայց այսպէս գոնէ մոռացութեան ենք տալիս մեր ամբաղդ կացու-թիւնը, ձգէ թէ վայրկեաններ, բայց զգում ենք երջանիկ», բայց միշտ էլ չէին կրցած համոզել. որովհետև նա հայրենիքում «սէր» ունէր, որուն շուտ տիրապետելու համար ուզում էր, գործ, ջանք, աշխատանք, որպէս զի կարող ըլլար ժա-մանակին մեկնել հայրենիք՝ խոստմազանց չըլ-լալու համար:

Եւ սակայն անողոր բաղդը այն աստիճանի հետապնդում էր, որ նա երբեմն ուզում էր, իր լը-պիրը հայրենակիցներու օրինակին հետևի, գոնէ պահ մը ներկան մոռացութեան տալու համար, բայց... հինաւուրց կաղնիի հսկայ նայուածքը և Աննիկի պաղատանքը՝ կասեցնում էին ու ջնջում այդ յանցսւոր ցանկութիւնը:

Վաղը կիրակի էր: Աշոտը միտքը դրաւ ա-ռաւօտ, կանուխ արշալոյին եկեղեցի գնալ, ա-ղօթել Մարիամ Աստուածածնի պատկերի առջև, գուցէ գթութեան մայրը գար օգնութեան պան-դխտին՝ հալ ու մաշ սիրահարին: Չէ՞ սր գթու-թեան մայրը գերագոյն բարեաց զգացումներու ամբողջութիւնն է:

Եւ դա հէք Աշոտի վերջի միակ յոյսն էր և ապաստանը: «Բոլոր անուանի բարերարներուն զիմեցի ինձ գործ մը գտնալու համար, բոլոր բա-րեկամներու խորհուրդներուն հետևեցի, բոլոր անծանօթներուն առաջարկեցի իմ ծառայութիւ-նը, ամեն տեղ անօգնւտ, ամեն տեղ անգործ... Ի՞նչ ընեմ այլևս, որո՞ւ զիմեմ: Յուսալով, յու-սալով նամակս ալ ուշացուցի: Գրէի, գոնէ տնից, հայրենիքից մի մխիթարական խօսք կլսէի, հի-մա ալ ինչպէս գրեմ, ի՞նչ գրեմ: Եթէ մի բանի կոպէկ ըլլար, արդարանալով, ինչ զրութեան մէջ գտնուիլս կնկարագրէի, իսկ հիմա ինչպէս ընեմ, որո՞ւ օգնութեան զիմեմ...: Միթէ շատերի նման

զեղխութեան մատնեմ ես ինձ, մոռնամ հայրենիք, տոն, ծնո՞ղք, սիրական...: Բայց ինչպէս կարելի է, քանի այս սիրտը հետս է, իմ կրծքի տակ... և կամ սիրտս հանեմ հետեմ, փշրեմ: Ով Աստուած, Դո՛ւ եկուր ինձ մխիթարել, օգնել, եթէ ոչ այս կեանքը անտանելի է, դժուար: Քո ամենատես աչքի առջև անմեղ սրտումս սէրը ըսկաւ գոյութիւն առնել, հիմա էլ Քու գիտութեամբն է, որ տանջում ես, չարչրկում, ինչո՞ւ, չե՞ս զիտեր, բը մարդիկ անգոր են դիմանալու Քո ստեղծած տանջանքներին, չե՞ս զիտեր, որ Յովր երանելիների դարը անցեր է և մարդիկ այժմ աւելի մեղմացած, նրբացած աղերսում են Քեզանից աւելի խնամք, գո՛ւթ, սէր»: Այսպէս բողոքելով շարունակ Աստուծոյ և նախախնամութեան դէմ, այս ծանր մտատանջ յուզմունքների բեռան տակ ընկճուած և յոգնած, Աշոտի քունը տարաւ:

Դուրսը սառնամանիք էր: Քամին փչում, ոռնում էր: Նա ևս, կարծես, մարդկանց անարդարութեան դէմ բողոքելով՝ ոռնալով փախչում էր հեռու, մարդկանցից հեռու... դէպի լեռ, ազատ դաշտ:

Առաւօտը շատ վաղ վեր կացաւ, շտապեց եկեղեցի: Վերջի սև կապէկով գնեց մոմ մը, վառեց գթութեան մօր առջև և ծնկաչոք սկըսաւ աղօթել. «Ով դու բարեկոյս սրբունի, մայ-

րական բարեխնամ զգացումներով լի քո Աստուածապատուութեան եմ դիմում, գթան, արի՛ օգնութեան թշուառ հալածեալիս, փրկէ նրան կարիքի մահակուռ ճիրաններից, Դո՛ւ օգնող կարօտեալների, մայր որբերի, յոյս տառապեալների. գեղազոյն բարիքների: Դու տեսնում ես, թէ՛ որ աստիճան հալածուած եմ, թշուառ, անմխիթար: Հաւատան, Մայր Կոյս, իմ խնդրարկու ձայնով չէի երբէք քեզ ձանձրոյթ պատճառի, զիտեմ, շատեր կան ինձ պէս քեզանից օգնութիւն հայցող, զիտեմ, բայց ի՛նչ արած, ուրիշ յոյս ապաստան չունիմ, բացի քու. գթահայց բարեխօսութենէն, գթան, ողորմէ: Վերջի միակ սև դրամովս, զիտես, որ մոմ մը գնեցի և վառում եմ քո պատկերի առջև և նրա բոցերի մէջ մի ճարձատիւնը, վերջացնում է իմ յուսոյ կանթեղը. ներշնչելով նոր հաւատք, նոր յոյս, թէ Աստուած-որդուդ առջև լսելի պիտի ըլլայ իմ աղօթքը»:

Այսպէս երկար՝ ծնկաչոք աղօթում էր Աշոտը: Ոչ ոք նկատի չէր առած զարիպին: Քրիստոնեայ հոծ ամբոխին մէջ նա որք էր, բոլորին անծանօթ:

Ծովու մահազուշակ ալիքներու դէմ յորձանք տալով, մարտնչող զինուորի մը յուսադրութեամբ, որ հեռաւոր անյայտութիւնից ըսպասում է իր փրկութիւն—ազատումը, նա յուսադրուած, դուրս ելաւ եկեղեցուց ու գնաց: Գը-

նում էր, ինքն էլ չգիտէր ո՞ւր էր գնում և ինչո՞ւ:

Հիմա կէս մը յուսադրուած, այլևս գործի մասին չէր մտածում, կասկածում էր, որ մի գուցէ ժամանակին չվերադառնայ հայրենիք, խոստմնազանց ըլլայ, որու հետևանքը, իրաւ, աւելի ծանր, աւելի ամօթալի էր թւում: «Բայց ինչ ալ որ ըլլայ, անպատճառ կգնամ» մտածում էր, «խոստմնազանց չեմ գանուիր սիրունու հանգէպ: Անօթի անվաստակ, բայց վերջապէս կգնամ. թող մարդիկ ինձ ապանեն, թող մարդիկ իմ վրայ ծիծաղին, թող ինձ անընդունակ, ազէտ մէկը անուանեն, ես կգնամ, ես կգնամ և կըսեմ. ես եկայ, տեսնում ես, Աննիկ, հին, մաշուած, զգեստներով, այրուած, տանջուած դէմքով, բայց միևնոյն անմեղ երիտասարդական վառ սիրով: Ամեն տանջանքների, հալածանքների տոկոցի, դիմացայ, ո՞վ գիտէ, եթէ քիչ մըն ալ մնայի, գուցէ բաղդը ժպտար և ես աւելի յաղթապանձ վերադառնայի, բայց որովհետև քեզ սիրում եմ և որպէսզի խոստմնազանց չըլլայի քո առջև, յանձն առի իմ անձնասիրութեան վիրաւորանքները, և ամեն բան մէկդի դրած, եկայ քեզ փնտռելու և գտայ: Ներէ, ներէ ինձ, եթէ իմ յայտերը չկարողացայ իրագործել: Ես յանցանք չունեմ, անիծուի սև բաղդը, որ այդքան անողորմաբար հետապնդում էր ինձ: Այլևս դժուար

միակ դու ես իմ մխիթարութեան հրեշտակը, միակ դժու կարող ես ինձ երջանկացնել, իմ կըրած, քաշած տանջանքներս թեթևացնել»:

«Քիչ ալ նշանակեալ օրուայ լրանալուն կըսպասեմ» միշտ խորհում էր, «հաւատով լի կկընուիմ իմ ուժիցս բարձր ճակատագրի դէմ, եթէ ժպտայ երանի ինձ, իսկ եթէ ոչ, ես կգնամ, թող նա իմ սէրը մերժէ, իսկ ես չեմ կարող: Բնաւ, երբէք»:

Այսպէս վճռում էր շարունակ, բաւական ժամանակ ևս տոկալ մաքառել, բայց ինչ ալ ըլլար, զնալ, զնալ, զնալ:

Քամին դադրած էր, օդը խաղաղ՝ և Աշոտը այդ մտածումներով գնում էր, ինքն ալ չգիտէր ո՞ւր:

Հ Ա Ր Ս Ա Ն Ի Ք Ը

Ծնողների յամառ կամքը յաղթած էր: Հարսանիքի պատրաստութիւն էին տեսնում: Ո՛չ Աննիկի աղիողորմ արտասուքները, ոչ բողոքները, ոչ յուսահատ սպառնալիքները և ոչ շատերի մտերմական խորհուրդները չէին կարողացել

խղճահարել տղէտ, յամառ ծնողաց քարասիրտ անգթութիւնը: Որոշած, էին, հետևապէս, պէտք էր իրագործել, ինչ գնով էլ ըլլար, քանի՜ ալ նստէր:

Սակայն չնայելով, որ ծնողքը առանց իր աղաչանքներուն, արտասունքներուն ուշադրութիւն դարձնելու, հարսանեաց պատրաստութիւն էին տեսնում, ինքը՝ Աննիկը, վճռում էր կրցածին չափ դիմադրել, կրցածին չափ կռուիլ: Նա զեռ յոյսով էր, որ Աշոտը անպաճառ կուգայ: Օրը լրանում է: Ի՞նչ, ինչպէս կարելի է սիրել անկեղծ, մաքուր սիրով, երկար սպասել սիրոյ գալստեան, և վերջը լքել, ուրիշի յանձնուելի: Բնաւ, երբէք: Մեր հայ ցեղի տոհմային ազնուութեան մէջ գրուած բան մը չէ՞ սա. ես աւելի շուտ կհաշտուիմ ոչնչանալու, մեռնելու, քան լքելու իմ սէրը: Գոնէ կիմանան մարդիկ, թէ ինչպէս հայ գեղջկուհին էլ կարող է իր սիրոյն զոհուել, մեռնել: Եւ այն ժամանակ իմ Աշոտը չխնայէր սև հողակոյտս սիրել, ուխտի գալ, համբուրել անվերջ, յաւիտեան և ես գէթ երջանիկ, կըլլամ յաւիտենականութեան զրկում:

Այդ կիրակի հարսանիքը պիտի կատարուէր, որովհետև ծնողքը ամեն պատրաստութիւն տեսած էին, ուստի վճռում էր մինչև կիրակի ըսպասել, գուցէ գայ, իսկ եթէ չգայ, կամ փախ-

չիլ, հեռանալ հայրենի տնից և կամ ցուրտ դիակը յանձնել անգութ ծնողաց:

Իրենց գիւղի գեղատան ծառայողներու միջոցաւ շատ դժուարութեամբ կրցաւ թոյն ձեռք բերել: Այլևս անձնասպանութեան, թունաւորման մտքի հետ հաշտուած էր: Քանի անգամ ուզում էր խմել, գնում էր Աշոտենց, վերջին հրաժեշտը տալու, համբուրելու հինաւուրց կադնին և հոն իսկ խմելու, բայց մի անյայտ ոյժ, չզիտէր ուրիշից, բռնում էր ձեռքը, չէր կարողանում: Քանի անգամ մահը մօտից ճանաչեց՝ բայց չէր յանդգնում: Քսան տարուայ գարուն հասակի մէջ կեանքը զեռ անոյշ էր, հրապուրիչ: «Ախ, եթէ անգամ մըն էլ տեսնայի Աշոտիս, այն ժամանակ հեշտ էր», խրախուսուելով միշտ յետաձգում էր: Սակայն առաջի անգամուայ նման սոսկալի չէր թւում այժմս և եթէ հիմա իսկ չէր իրագործում, վախը կեանքից զրկուիլը չէր, հապա անգամ մըն էլ Աշոտին տեսնելու փափազը, սրտի պահանջը:

«Ահա, սէր որ է կուգայ», գաղտնի ձայն մը առում էր ներսէն, «սակայն սէր է, ինչո՞ւ չի գալիս անգութը»:

Վերջին անգամ ըլլալով, գաղտնի գնաց Աշոտենց. որովհետև ծնողքը արգելած էին այլևս յաճախել նրանց, գնաց վերջին անգամ բարեաւը ըսելու և իմանալու, նամակ կամ մի որ և իցէ

տեղեկութիւն չկայ:

Սովորականի նման մտածկոտ, տխուր դժբախտ մէջ գտաւ Աշոտի ծնողաց, որք տանջալից հարցերու ճնշման տակ ընկճուած, մտախոհ դիտում էին հեռաւոր անյայտութիւնը, ուր մեկնած էր որդին և ուրիշ պիտի վերադառնար:

Աննիկի անսպասելի գալը աննկարագրելի ուրախութիւն պատճառեց թշուառ ծնողաց: Պահ մը իրանց հարազատին տեսածին նման հրճուած, դիտում էին, զի շատօնց տեսած չէին ասպագայ հորսնացունին, որդւոյ սիրականին, որ խլում յափշտակում էին իրանցից:

— Որդեակ, ի՞նչ պատասխան պիտի տամ զաւկիս, եթէ չկարողացայ քո սէրը վառ պահել, քեզ յափշտակողներու, խլողներու ձեռքէն փրկել, ազատել, Աննիկի այտերը շոյելով, մեկամաղձ ձայնով մը հարցուց խաթունը:

— Որդէն պատասխանը ես ինքս պիտի տամ, դու անհոգ կաց, մայրիկ, շուտափոյթ պատասխանեց Աննիկը:

— Նամակաւ:

— Ո՛չ, փաստացի հաստատելով, որ սիրում էի անկեղծ, մաքուր սիրով . . . :

— Ի՞նչպէս:

— Կ'իմանաք, հիմա վաղ է ըսել . . . :

— Բայց չէ՞ որ այս կիրակի հաւսանեաց պը-

սակադրութիւնը պիտի կատարուի... անկէ վերջ այլեւ ինչո՞վ կարող ես հաստատել, որ սիրում էիր իմ զաւկին:

— Բաւ է, մայրիկ, անանկ ալ վիրաւոր սիրտս մի խռովեր, ըսի և կկատարեմ. այն ժամանակ կհասկանաք հայ գեղջկուհու սիրու զօրութիւնը, զգացմունքի ոյժը . . . :

Խեղճ կինը ոչինչ չէր հասկանում տեղի ունեցած խօսակցութիւնից, ուստի աւելի պարզ և որոշ հասկանալու համար հարցուց.

— Ի՞նչ պատասխան պիտի տամ զաւկիս, որդեակ, երբ վերադառնայ քեզ գտնելու յոյսով:

— Կըսես կսիրէր և պիտի սիրէ յաւիտեան...:

— Խօսքով . . . :

— Ո՛չ, զգացմունքով. ես այժմ եկայ վերջին հրաժեշտ տալու և խնդրուելու քեզանից, որ երբ գայ, ըսես՝ թէ հանգիստ խղճով նրա սիրոյն զոհ եղայ . . . :

— Ի՞նչպէս, ի՞նչ ըսել կուզես, լաւ բացատրէ, որ հասկնամ:

Այսչափն էլ բաւական է, վերջը կիմանաս, միայն աղաչում, պաղատում եմ, երբ գայ, ըսել, որ սիրոյ զոհ եմ... սրտիս ողջակէզ...:

Տիրեց խոր, գերեզմանային լուծիւն. երկուսն էլ լռած էին: Իսկ ծերուկը դիտում էր դեռ հեռաւոր հորիզոնները:

Երկինքը թուխալ, թանձր ամպերով ծածկը-

ուած էր. երևի, կրկին պատրաստուում էր լալու: Ոչ ոք չէր խօսում, ոչ ոք չէր ուզում խորհրդաւոր լռութեան թախծապարար ազդեցութիւնը խոռովելու:

Արտասուքը աչերին, որդւոյ կարօտի փոխան, համբոյր մը դրոշմելով Աննիկի ճակատին, թաթուհը ընկճուած, պաղատագին ձայնով ըսաւ.

— Եթէ իմ զաւակս է, եթէ իմ կաթով սնած, մեծցուցած գառնուկն է՝ նա կուգայ, վաղ թիւ ուշ նա կուգայ: Նրա սրտում անկարելի է, որ մարին, մոռացուին անկեղծ սիրոյ բոցերը: Երբ նա գայ, ի՛նչ պիտի ընէմ . . . ի՛նչ պիտի ըսեմ . . . Տէ՛ր Աստուած:

— Պատասխանը ես կուտամ, ըսելով, Աննիկը համբուրեց դողդոջ ձեռքը մայրիկին և զնաց առանց յետին նայելու, առանց ուշադրութիւն դարձնելու մօր աղաչանաց, որ կանչում էր. «Նա կուգայ, սպասէ, անպատճառ նա կուգայ, կուգայ»:

Ահա, տես, տես խաթուն, մեր ցաւերի, վշտերի ծանրութիւնից յոգնած երկինքը, նորից լալիս է, կիսաձայն նկատեց ծերուկը:

Տեղատարտի անձն էր գալիս:

Վ Ե Ր Ա Ն Ա Ր Ձ Ը

Ժ

Անցեր էին ամիսներ նոր յոյսերով, նոր յոյզերով, իսկ անողոր բաղդը դեռ չէր ժպտում մեր Աշոտին:

Դժուար էր, շատ դժուար այժմ: Պարտուած, յուսախաբ վերադառնալ հայրենի տուն, երբէք այդ մտքի հետ հաշտուել չէր կարողանում, աւելի դերադասում էր պանդխտութեան դաժան կեանքում տանջուիլ, քան էդպէս յուսախաբ, դժիկոր վերադառնալ հայրենիք. բայց այնտեղ «Նա» կար, առանց որու ապրելը անկարելի էր: «Եթէ տօկում եմ, խորհում էր, այս զառնակակիժ կեանքին, լոկ իմ նուիրուած նպատակս իրագործելու, նրան զանալու համար է, իսկ եթէ պիտի զրկուիմ նրանից և կամ մոռացուիմ, աւելի լաւ չէ՞ որ աժմեանից մարդկանց ծաղր ըլլամ, հեզնանքի առարկայ»:

«Այո, այո պէտք է, անհրաժեշտ է պարտուած, յաղթուած դրութեամբ իսկ վերադառնալ հայրենիք, զանել նրան, եթէ փնտռում սիրում էի»:

Այսպէս բաւական ժամանակ ինքն իր մէջ

կուռելուց վերջ՝ վերադառնալու մտքի հետ հաշտուաւ: Սակայն որպէսզի բոլորովին ծաղրալի չըլլայ, կամաց-կամաց իր սրտակից ընկերներին իր նպատակը սկսաւ բացատրել. ոմանց իբրեւ խորհուրդ հարցուցածի պէս, միւսներին, իբրեւ իրա որոշումը: Եւ այդպէս մօտ ժամանակուայ մէջ այլեւ բոլորին յայտնի եղաւ, որ Աշոտը մըտադրութիւն ունի վերադառնալ հայրենիք:

Ոմանք խրախուսում և երանի էին տալիս, որ պիտի վերադառնայ հայրենիք, միւսները՝ ծիծաղում էին վրան, որ անվաստակ է վերադառնում, բայց Աշոտի համար ոչ այդպէս և ոչ էլ այնպէս նշանակութիւն ունէր, նա մի միայն ուզում էր, որ իմանային իր մեկնելը, թէկուզ հէնց ծիծաղէին իր վրայ. հերիք է, որ ինքը աւելի սիրտ առած, ամբասնդուած կգնար:

Երբ արդէն բոլորը իմացած՝ հարցնում էին. երբ, ո՞ր օր մեկնիլը, վերադառնալու ամեն նախապատրաստութիւն տեսած, որոշեց. առաւօտ իսկ հրաժեշտ տալ անծանօթ քաղքին: Հիմա այդ քաղաքը թւում էր իրան մի սարսափելի վիշապ, մի սոսկալի գազան, որ ուզում է լափել, կլանել, կլանել բոլորովին: «Ի՞նչպէս կարող են մարդիկ այս անիծուած քաղաքում ապրել», մտածում էր նա, չնայելով որ հէնց ինքն էլ այդ քաղաքում անցուցեր էր պանդխտութեան կեանքի երազատենչ օրերից ամիսներ ու ամիսներ...:

Եւ որովհետեւ վճռած էր վաղն իսկ մեկնիլ՝ այդ երեկոյ հրաւիրեց պանդուխտ հայրենակիցներին, խապրիկներ հաւաքելու, տանելու իր հետ հայրենիք. կարծես, ինքը տեսակ մը ոյժ առած, ուզում էր իր համագիւղացիներին իրանց ունեցած սխալները, զգացած մեղսանքը յայտնել:

Երեկոյեան իրա համագիւղացիներ, համարեա, բոլորն էլ եկած էին իրանց կեանքից տեղեկութիւններ, նամակներ, բարևներ զրկելու իրանց էութեան մաս կազմող՝ տնեցոյ, ծնողաց:

Աշոտը, տեսակ մը արհամարհանքով լսում էր. թէ ինչպէս ամենն էլ ստում են իրանց կեանքը, կենցաղը՝ իսկական դրախտային նկարագրելով: Մտիկ էր տալիս պժգանքով թէ ինչպէս դրախտային էին նկարագրում իրանց դժոխային աշխատանքը. չէ՞ որ ինքը շատ լաւ գիտէր, շատ մօտիկից ծանօթ էր նրանց կեանքին: Ուզում էր նրանց դէմքին իսկ պոռալ. թէ դուք ստում էք, խաբում էք, անիրաւներ, դուք իսկական անբաղդ թշուառներ էք և սակայն ուզում էք, որ ես ձերոնց ձեր կենցաղը նկարագրեմ դրախտային, արքայական, չէ՞, ատիկա ես չեմ կարող, ես չեմ կարող երբէք ստել իրաւաւորութիւնը... Բայց զսպում էր ինքն իրան, և լսում էր, մտածելով, որ արդէն անանկ էլ նրանց ծաղրի առարկան է, հիմա բոլորովին խայտառակ կըլլայ. Ո՛ր ճշմարտախօսը իր արդար պատիժը

կրած չէ, կամ արհամարհանքի և կամ մութ բան-
դի խորքերում:

Լուծ մտիկ ըրաւ յակամայից երկար: Այդ
բողէին դրանց բոլորին առում էր, արհամարհում
էր, որ լոկ ետախրութեան մը համար կեղծում
էին, աղաւղում անմխիթար իրականութիւնը:
Եւ ինքնին սոսկալով մտածեց. եթէ սրանք ա-
ւելի բարձր դիրքի տէր ըլլային, ո՞վ գիտէ ինչեր
չէին ընել փառքի համար:

Համագիւղացիները գնացին: Ինքը մնաց մե-
նակ իր մտածումներու և սրտի դալկութեան հետ:
«Արդեօք սրանց նմաններու բռնած սխալ, անա-
քաղ ընթացքի հետեանքը չէ, որ ես և, ո՞վ գի-
տէ, դեռ ինձ նման քանիներ դիմած են դարի-
ստութեան:

Ի՞նչու համար իրականութիւնը ուրանալ-
ճշմարիտը կեղծել, չէ՞ որ դուք տանջուած էք,
չարչարուած չորքոտանի կենդանիներից տառա-
պատիկ աւելի սոսկալի . . . Դուք բարոյապէս
փշանում, կորչում էք բոլորովին, ինչո՞ւ համար
ձեր սնափառութեամբ պատճառ էք դառնում,
որ ուրիշներն էլ փշանան, կորչեն. ի՞նչ արժէ
ձեզ ճշմարտութիւնը չպարզել . . . :

Սակայն պիտի հաւատամք արդեօք, եթէ ես
գնամ և իրականութիւնը պատմեմ. թէ օտարու-
թիւնը դաժան է, կործանարար է, հալածանք է,
կեցէք տեղերնիդ և հայրենիքը հիմքից բարենո-

բողելու աշխատեցէք:

Զպիտի հաւատան — վշտաբեկ մաքից անցուց-
որովհետեւ, ով որ գալիս է, այլեւ իր ես-ին խա-
բուսիկ պատուոյն համար, ստիպուած է լինում
վարակուած մթնոլորտի ազդեցութեան տակ գոր-
ծել: Այլեւ ո՞վ կհաւատայ մէկ անվաստակ, ան-
ընդունակ, տգէտ վերադարձողին, երբ անդին,
անազին վոհմակ մը ուրիշ տեսակ է պատմում:
Ըսենք, որ արար աշխարհի կեանքումն էլ ճշմար-
տութիւնը յաղթած է ստին: Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ: Եւ նա
այսպիսի անվեջանալի մտածումներու ազդեցու-
թիւնից յոգնած՝ քնացաւ:

Գիշերը պարզ էր: Զինջ, կապոյտ երկնա-
կամարի վրայ թաղուհի լուսինը՝ իր նազելի նայ-
ուածքը աշխարհին դարցուցած, հազար նազան-
քով պտտում էր. և նրա արծաթ ցլքերում գի-
շերային կենդանութեան հիւլէն էր պսպղում:

Աշոտի երկու ընկերները, որոնք անկեղծ
յարգում էին նրան, առաւօտ կանուխ եկած էին
ճանապարհ դնելու, իսկ միւսները — եթէ կարելի
է նրանց էլ ընկեր անուանել — չէին եկած, ժա-
մանակ չունենալին առարկելով, որովհետեւ հայ-
րենիք, դէպի գիւղ վերադարձողը աղքատ էր և
գուցէ շատերին ծաղրալի:

Շտապով հասան կայարան: Քանի մը վայր-
կեանից շոգեկառքը պիտի մեկնէր:

Երբ շոգեկառքի զանգակի երկրորդ ձայնը

հնչեց, բաժանման ընդհանրությունը յուզումնալից լալազին ըսին. «Երթաս բարեաւ, ընկեր, գնա, անվտանգ հասիր հայրենիք և պատմէ՛ մեր դառն կեանքի իսկութիւնը: Հոն, գոլումի երկրում, չըլլայ թէ հրապուրուն շատերի անհիմն պատմածքներից... Երթաս բարեաւ...»: Շոգեկառքը շարժուեց:

Անշարժ կայնած երկու յուզումնալից սրտեր, արտասուածքով աչքերօք, գիտում էին կայարանից գնացքը շոգեկառքի. որ տանում էր երջանիկ թէ անբաղձ վերադարձող մը դէպ հայրենիք:

Երկու օր վերջը Աշոտը անցնում էր սահմանը. զգալով անհուն ուրախութիւն և չհաւատալով, որ մօտ օրից պիտի տեսնայ իր սրտի տիրոջին — Աննիկին:

Ո՛հ, որքան երջանիկ էր այժմ Աշոտը. նա մինչև իսկ մոռցեր էր, որ պարտուած է վերադառնում: Այժմ լոկ հանդիպման ընդհանրություն, թէ ինչպէս ծնողները պիտի ուրախանան, թէ ինչպէս Աննիկը պիտի հրճուի... պիտի ժպտայ . . . ու բնաւ իսկ չէր մտածում, որ զրնում է յոգնած, մաշում, յուսախամ...:

Արդէն բաւական անցած էր սահմանը, երբ սկսաւ նկատել իր մեկնած ժամանակուայ շէն, ծաղկեալ գիւղերու աւերակ, փրտտակ ամայութիւնը . . . Ինչո՞վ բացատրել... Սրանք հայու

գիւղեր էին, այո՛, ինքը շատ լաւ յիշում է . . . : Զըլլայ թէ յանկարծ այս գիւղերու բնակիչներն ալ մեզ նման վաշխառուների, բռնակալների զուլումէն ծծուած, քամուած օտարութեան դիմելու հիւանդութիւնից վարակուած ըլլան և ինքնին յիշեց Խաչիկի խօսքերը, որ մեկնած ժամանակնին պնդում էր թէ . «Մենք պարտուած խոյս ենք տալիս, փախչում, սասպարէզը թողնելով մեր թշնամեաց, իրանց կամքի համաձայն ազատ գործելու, անվախ իշխելու»: Որքան իրաւունք ունէր... և իսկապէս, սա չէ՞ մեթէ կենդանի ապացոյցը մեր անվերջ սխալներուն...: «Աւաղ, որքան անուիկ կորուստ է տուեր մեր հայրենիքն, մեր երկիրը՝ մեր իսկ ձեռքով, մեր իսկ գործքով աւերուելով: Գնում ենք, հեռանում, փոխանակ մեր պապենական օճախը վառ պահելու, երբ նա առանց մեզ մարում է, փշանում, ոչնչանում... Հոս արիւն, արցունք, գուլում... Հոն, հալածանք, վիշտ, տանջանք»: Եւ այսպէս, Աշոտը ինքն իրա զգացումներու հետ խօսելով, գնում էր. և այսպէս, ամեն մի փրտտակ շէնքի աւերակ, մոխրակոյտի տեսքը զարթեցնում էր նրա սրտում և՛ թախիծ և՛ վիշտ, և՛ վրէժ, և՛ բողոք...:

Աւերակների մոխրակոյտների միջից անցնելով, մօտենում էր հայրենի տան... Ահա, արդէն երևում են հայրենի լեռները, կառքը, կամարը: «Ինչո՞ւ սիրտս բաբախում է, գողում . . . :

Արիացիք, ոյժ ան, Աշոտ, գիմացիք այս հոգե-
տանջ ըրալէին ալ, որ իրաւունք ունենաւ վշտա-
բեկ ազգի մը կտրիճ զաւակը կոչուելու... առաջին
անգամ մըն է տեսնում ես այս վիթխարի լեռ-
ները, հսկայ քարերը, ու դող ես ելնում. սիրտս,
սրանք քեզ հարազատ են, քու սեփականը».—խը-
րախուսում էր ինքն իրան:

Հեռում, իրանց գիւղի կողմը, նկատեց որ
երկինքը շատ ամպած է: Ահա, մշուշի միջից նը-
կատեց և կայծ մը՝ տեղատարափ անձրեւի հետ:
«Երկինքը շանթ ու կրակ է արձակում մեր գիւ-
ղի գլխին...: Ահա, կրկին ամպը գոռաց և կրկին
լուսաւոր կայծ մը: Կերեւի երկինքն էլ է բար-
կացած մարդկանց անիրաւութիւններէ վրայ, որ
սարսեցնելու, պատժելու համար այդքան սոս-
կալի շանթ ու կրակ, կայծ ու մրրիկ է թափում»:

Այդ բոլորը շատ գէշ ազդեցին Աշոտին վրայ:
Դրա մէջ նա գուշակում էր մի ինչ որ սատանա-
յական խաղ, չարագոյն խորհուրդ: Առաջ, որ
մինակ սիրտն էր դողում, հիմա սկսաւ ամբողջ
մարմնով՝ դողալ, սարսուռ զգալ: Արագացուց
քալումը՝ գուրսը չգիշերելու համար. որովհե-
տե արեւը արդէն պահուած էր հսկայ լեռների
քամակում:

Արդէն իրանց գիւղումն էր: Գիւղ վերջը և
նկատեց իրանց տունը: Գիւղի ներսերից լսում
էր, տավուլ-գուռնայի մը ձայն, և ուր որ է հար-

սանիք կայ, մտածելով, աւելի արագացուց գնաց-
քը:

Մի միայն վշտատանջ արեւելցուն ինքնատուր
է գուլումի մէջ պարել... երգել... և հրճուան-
քի ժամանակ՝ լալ...

Աշոտը մի ինչ որ անբացատրելի վախ, սոս-
կում զգաց: Ամպը այլևս չէր գոռում: Բնութիւնը
իր բարկութեան մաղձը թափելէն վերջ՝ խաղա-
ղած էր: Երկնքում նշմարւում էին կապոյտ կէ-
տեր, դժեր:

Հասաւ տուն, բայց չէր յանդգնում ներս
մտնել: Ուզում էր, որ առաջ իրան տեսնային:
Երկու վայրկեան սպասելէ վերջ՝ վճռեց մտնալ:
Կամաց մը յանցաւորի նման ներս մտաւ: Տա-
վուլ-գուռնայի ձայնը աւելի ուժգին լսւում էր:
Հազիւ սենեակի դռան մօտեցած էր, խաթունը
նկատեց:

— Ո՛հ, Աշոտս եկաւ . . . եկաւ . . . ըսելն
և դեռ վզին չփաթթու՞մ ի՞նչալը մէկ եղաւ:

— Մայրիկ, վեր կաց, ես Աշոտն եմ, եկայ....
եկա՛յ, ըսելով, ուզեց բարձրացնել, երբ մայրը

— Աննիկը... հարսանիք... խլեցին, ըսելով,
դեռ խօսքը չաւարտած՝ դարձեալ ընկաւ:

— Ի՞նչ, միթէ այդ հարսանիքը իմ Աննիկի
հարսանիքն է, իմ կեանքի.... իմ հոգւ . . .
Ո՛հ, դա անկարելի բան է . . . դա ընդունուած
բան մը չէ. դա անգլխութիւն է, դա անգլխութիւն

է... Դուրս վազեց: Մի քանի բոպէ ինչ ընելը չգիտնալով, խելագարի նման նայում էր ու մրմնջում:

«Ես կգնամ... հիմա, այս բոպէիս, ես կվազեմ, կգնամ, կըսեմ սա իմն է, իսկ ես նրանն եմ: Ի՛նչ էք անում... ինչո՞ւ խլլում, յափշտակում էք: Հարցուցի՞ք իրան, կամքը առի՞ք: Ո՞վ իրաւունք ունի մեզ բաժնել... Գացած էի, տեսնում էք. եկայ՞: Առանց երկար մտածելու, գլխաբաց վազեց՝ թողնելով ուշաթափուած մօբը և հն ի հե եկեղեցիէն ներս մտաւ:

Չնայելով, որ սկսուած էր պսակադրութեան արարողութիւնը, Աշոտի երևնալն բոլորի ուշադրութիւնը գրաւեց: Ո՞վ էր, չէին ճանաչում: Նայեց և Աննիկը: Նրան կարծես սպասում էր: «Ո՛հ, նա է, Աշոտս, եկաւ . . . եկաւ... փափազն առի, անգամ մըն ալ տեսայ արեւափայլ դէմքը... հիմա հանգիստ և դո՛հ սրտով կմեռնիմ»: Հաղիւ նկատելի ալոց, մի ինչ որ խմեց՝ երկու կարօտատենչ հայեացքների ելեքարական ուժից ազդուած: Դա նկատեց Աշոտը, բայց ուշ էր: Փոքր իրարանցումէ վերջ՝ Տէր-հայրը դեռ չաւարտած. «Պէս, պէս փորձութիւններ, տանջանքներ», խօսքերը... ընկաւ Աննիկը, «Աշոտս» կանչելով:

Օգնութիւնը անօգուտ էր:

Աննիկը, գոհունակութեան ծիծաղ մը դէմ-

քին, պաղ աչիւրը յառած, դիտում էր Աշոտին, որը, դեռ տաք գիակի առաջ ծունկ չոքած, լալիս, յուսահատ աղերսում, աշխատում էր ուշքի բերել

Բայց Աննիկը մեռած էր:

Հիշատակարան Երվանդ Բ. թագա-
 վոր թագաւորութեան ժամանակ
 իր արքայապետութեան ժամանակ

Երվանդ Բ. թագավոր

Երվանդ Բ. թագավոր իր արքայա-
 պետութեան ժամանակ իր արքայա-
 վորութեան ժամանակ իր արքայա-
 վորութեան ժամանակ իր արքայա-
 վորութեան ժամանակ իր արքայա-

ՀՀ Ազգային գրադարան

33294

12-143

24291

— ❧ — ԳԻՆՆ Է 30 Կ. — ❧ —